

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

EUROPEAN
EDUCATIONAL
PUBLISHERS
GROUP

Інтернет-
підтримка

УКРАЇНСЬКА МОВА

НАВЧАЛЬНО-МОНІТОРИНГОВИЙ КОМПЛЕКТ

НАВЧАЛЬНИЙ
ЗОШИТ

ЗАЛІКОВИЙ
ЗОШИТ

МОНІТОРИНГ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ
електронний додаток

8

КЛАС
I СЕМЕСТР

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

СКРЕТЧ-КАРТКА

Інструкція користувача
Моніторинг навчальних
досягнень

8

**БЕЗКОШТОВНИЙ
ЕЛЕКТРОННИЙ
ДОДАТОК**

**Г. І. Карась
В. В. Севолодська**

УКРАЇНСЬКА МОВА

Навчально-моніторинговий комплект

8 КЛАС
I семестр

НАВЧАЛЬНИЙ ЗОШИТ

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

УДК [811.162.2:37.016] (076)

ББК 81.2Укр-922

К21

Карась Г. І.

К21 Українська мова. 8 клас. I семестр : навчально-моніторинговий комплект / Г. І. Карась, В. В. Севолодська. — Х.: Вид-во «Ранок», 2016. — 64 с. + 16 с. (вкладка); інтернет-додаток (скретч карта).

ISBN 978-617-09-2937-2

Навчально-моніторинговий комплект з української мови складається з «Навчального зошита», вкладки «Заліковий зошит» та інтернет-додатка, відповідає новій програмі з української мови для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і містить матеріал I семестру.

У «Навчальному зошиті» матеріал розподілено за уроками. У кожному уроці виділено рубрики: «Теоретичний матеріал», «Розв'язуємо в класі», «Розв'язуємо вдома». Рубрика «Теоретичний матеріал» містить стислий виклад теоретичних матеріалів, які повинні засвоїти учні під час вивчення певної теми. У рубриках «Розв'язуємо в класі» і «Розв'язуємо вдома» подано практичні завдання і виділено місце для їх розв'язання.

Вкладка «Заліковий зошит» містить контрольні роботи.

Інтернет-додаток дозволяє порівняти результати самоконтролю учня і контролю його навчальних досягнень учителем та отримати рекомендації для учня щодо вдосконалення його знань, умінь і навичок з української мови.

Комплект призначений для учнів та вчителів загальноосвітніх навчальних закладів.

Видання можна використовувати в комплекті з будь-яким підручником української мови для 8 класу.

УДК [811.162.2:37.016] (076)

ББК 81.2Укр-922

**Разом дбасмо
про екологію та здоров'я**
ISBN 978-617-09-2937-2

© Г. І. Карась, В. В. Севолодська, 2016

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2016

ЗМІСТ

Урок 1.	Мова — найважливіший засіб спілкування, пізнання і впливу.....	4
Урок 2.	Повторення відомостей про текст, стилі й типи мовлення, засоби міжфразового зв'язку в тексті	6
Розділ I.	Повторення й узагальнення вивченого	
Урок 3.	Лексикологія.....	8
Урок 4.	Фразеологія	10
Урок 5.	Основні правила правопису.....	12
Розділ II.	Синтаксис і пунктуація	
Урок 6.	Словосполучення. Будова і види словосполучень за способами вираження головного слова.....	14
Урок 7.	Усний вибіркового переказ тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури	16
Урок 8.	Діалог — обмін думками, складений на основі запитань, дібраних за змістом тексту.....	18
Урок 9.	Конспект прочитаного науково-навчального тексту.....	19
Урок 10.	Речення прості та складні.....	21
Урок 11.	Речення двоскладні й односкладні	23
Урок 12.	Тематична контрольна робота (див. у вкладці «Тематичне оцінювання»)	
Розділ III.	Головні члени речення	
Урок 13.	Способи вираження підмета.....	25
Урок 14.	Письмовий докладний переказ розповідного тексту публіцистичного стилю, що містить опис пам'ятки.....	27
Урок 15.	Способи вираження присудка. Простий і складений дієслівний присудок	29
Урок 16.	Складений іменний присудок.....	31
Урок 17.	Тематичні виписки з науково-навчального тексту.....	33
Урок 18.	Тире між підметом і присудком	35
Урок 19.	Усний твір-опис пам'ятки історії та культури за картиною в публіцистичному стилі	37
Урок 20.	Письмовий твір-опис пам'ятки історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі.....	39
Урок 21.	Складання та розігрування діалогів.....	41
Урок 22.	Узгодження головних членів речення.....	42
Розділ IV.	Головні члени речення	
Урок 23.	Речення поширені й непоширені. Другорядні члени речення (повторення)	44
Урок 24.	Порядок слів у реченні. Логічний наголос.....	46
Урок 25.	Означення	48
Урок 26.	Прикладка як різновид означення.....	50
Урок 27.	Додаток як другорядний член речення	52
Урок 28.	Обставина. Види обставин за значенням	54
Урок 29.	Порівняльний зворот.....	56
Розділ V.	Синтаксис. Пунктуація. Просте односкладне речення	
Урок 30.	Означено-особові речення	58
Урок 31.	Неозначено-особові речення	60
Урок 32.	Узагальнено-особові речення	62

УРОК 1. Мова — найважливіший засіб спілкування, пізнання і впливу

УРОК 1. МОВА — НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ,
ПІЗНАННЯ І ВПЛИВУ

1. Прочитайте. Перекажіть зміст висловленої думки Олеся Гончара.

Мова — це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова — це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова — це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу (О. Гончар).

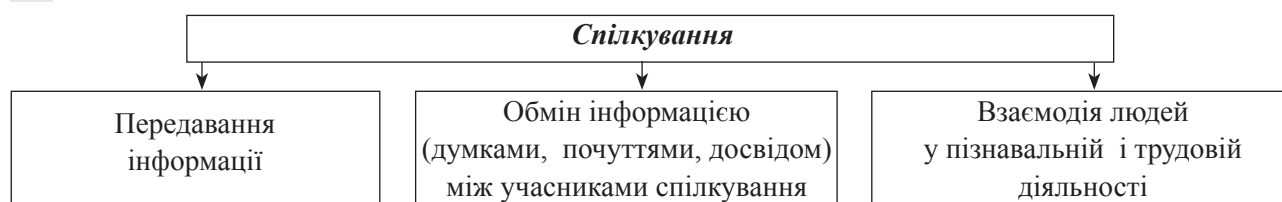
2. Поясніть значення висловлювань.

Хто ясно думає, той ясно і говорить (Н. Буало).

Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя (Франсуа Вольтер).

Комунікація (від лат. *communicatio* — єдність, передача, з'єднання, повідомлення, пов'язаного з дієсловом лат. *communico* — роблю спільним, повідомляю, з'єдную, похідним від лат. *communis* — спільний) — взаємні стосунки, діловий, дружній зв'язок.

3. Розгляньте схему, зробіть висновок про співвідношення інформації та спілкування.

Дайте відповіді на запитання.

- ✓ Як співвідносяться спілкування й мовлення?

- ✓ Що є найважливішим засобом пізнання?

УРОК 1. Мова — найважливіший засіб спілкування, пізнання і впливу

4. Опрацюйте таблицю.

ФУНКЦІЇ МОВИ	
КОМУНІКАТИВНА	за допомогою мови люди обмінюються думками й почуттями
ПІЗНАВАЛЬНА	передовсім через мову людина пізнає світ, здобуває знання про нього
ВОЛЮНТАТИВНА (ВПЛИВУ)	мова є засобом вираження волі мовця щодо співрозмовника: прохання, запрошення, поради, спонування тощо; засобами мови люди впливають одне на одного: переконують, спонукають, застерігають, надихають

5. Чи може людина без допомоги мови обмінюватися думками й почуттями?

6. Продовжте вислови. Зіставте їх із висловами ваших однокласників.

- Одним з основних атрибутів українського суспільства є _____.
- Для мене українська мова — це _____.
- Значення мови для народу полягає в _____.
- Розвинена держава завжди бореться і дбає про чистоту мови, адже _____.
- Кожен громадянин України повинен зрозуміти, що мова — це _____.
- Мову береже й творить не тільки закон, а й _____.

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Напишіть твір-мініатюру на тему: «Українська мова — велике духовне надбання нашого народу».

УРОК 2. ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ТЕКСТ, СТИЛІ Й ТИПИ МОВЛЕННЯ, ЗАСОБИ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ В ТЕКСТІ

1. Дайте відповіді на запитання:

✓ Що називається текстом?

✓ Які структурні ознаки тексту?

✓ Що називається темою і мікротемою тексту?

2. Прочитайте висловлювання, порівняйте їх. Яке з висловлювань є текстом? Свою думку аргументуйте. Визначте тему та ідею тексту, придумайте заголовок. Визначте засіб міжфразового зв'язку першого та другого речень I тексту.

I. Мова — це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова — це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова — це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу (*О. Гончар*).

II. Тоді Іван Половець наказав приготувати кулемети (*Ю. Яновський*). Десна тихо і плавно котила хвилі до Дніпра (*О. Десняк*). Голова без розуму, як ліхтар без свічки. Вік звікувати — не в гостях побувати. Дурний язык голові не приятель. Добрий чоловік надійніший кам'яного мосту. Брехати — не ціпом махати (*Нар. творч.*). Буду я навчатись мови золотої у роси-веснянки, у гори крутої (*А. Малишко*).

3. Опрацюйте таблицю. З'ясуйте, що означає термін «стиль у мові й мовленні». Відповідь аргументуйте.

Стиль мовлення	Сфера вживання	Мета висловлювання	Основні види висловлювань	Основні риси стилю мовлення
Розмовний	Побут, сімейні, дружні стосунки	Спілкування з близькими людьми, установлення і з'ясування стосунків, обмін думками	Бесіди (діалоги) на побутові теми, приватне листування	Невимушеність висловлювання, емоційність
Науковий	Наука, техніка, освіта, виробництво	Повідомлення про досягнення науки і техніки, опис суттєвих ознак предметів і явищ	Наукові статті, лекції доповіді, підручники	Логічність, доказовість, точність, виділення суттєвого, найбільш важливого

УРОК 2. Повторення відомостей про текст, стилі й типи мовлення, засоби міжфразового зв'язку в тексті

Стиль мовлення	Сфера вживання	Мета висловлювання	Основні види висловлювань	Основні риси стилю мовлення
Офіційно-діловий	Дипломатія, діловодство, судочинство, економіка	Регулювання ділових стосунків між людьми, установами, організаціями, державами	Угоди, закони, ділові папери (лист, довідка, розписка, протокол, оголошення, заява)	Офіційність мови, точність, відсутність емоційності
Публіцистичний	Суспільне життя, політика	Вплив на людей, формування громадської думки	Газетні статті, виступи на мітингах, зборах	Закличність, яскраво виражена оцінка предмета чи явища
Художній	Художня література	Змалювання картин дійсності за допомогою художніх образів	Оповідання, повісті, романи, п'єси	Образність, конкретність, увага до окремих деталей, емоційність

Типи мовлення		
Розповідь	Опис	Роздум
У висловлюванні говориться про дії особи, про події, що відбуваються з особою або предметом	У висловлюванні говориться про ознаки, властивості особи, предмета або явища	У висловлюванні говориться про причини та наслідки дій, порушується певна проблема, робляться відповідні висновки

- 4.** Прочитайте подані тексти і визначте, до якого стилю і типу мовлення вони належать. Доведіть свою думку.
- ✓ Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами (*Із Конституції України*).
 - ✓ Фундаменти Андріївської церкви заглиблено на 14 м, що дало змогу двоповерховий будинок-стилобат оснастити допоміжними приміщеннями. У плані Андріївська церква — хрест із кінцями різної довжини: вісь на сході — захід — 13 м, на півночі — півдні — 15 м. Висота церкви — 47 м, стилобата — 15 м, діаметр бані — 10 м (*Із довідника*).

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Доберіть п'ять невеликих текстів різних стилів мовлення.

Розділ І. Повторення й узагальнення вивченого

УРОК 3. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

1. Дайте відповіді на запитання:

- ✓ Що значить розкрити лексичне значення слова?
- ✓ У якому словнику тлумачаться лексичні значення слів?
- ✓ Які слова називаються однозначними, які — багатозначними? Наведіть приклади.
- ✓ У чому різниця між прямим і переносним значеннями слова?
- ✓ Який розділ науки про мову вивчає словниковий склад мови, лексичне значення слів та їх уживання?

2. Прочитайте текст. На місці пропуску вставте діалектні слова із довідки. Поясніть їх значення.

1. Мій _____ (дядько), дуже кумедний чоловік. 2. Учора мама купила мені _____ (штани). 3. Мене дуже вразила _____ (райдуга). 4. _____ (юнак) був дуже _____ (гарний). 5. _____ (господар) цієї хати, суворий чоловік.

Довідка. Вуйко, газда, ноговиці, ясниця, файний, легінь.

3. Опрацюйте таблицю.

Активна лексика — це слова, які повсякденно використовуються в особистому і суспільному житті (загальноновживані слова)		
Пасивна лексика — це слова, які вже вийшли з ужитку (застарілі), і нові слова (неологізми), які лише нещодавно були створені або запозичені з інших мов		
Застарілі слова		Неологізми
Архаїзми — це застарілі слова, що є назвами різних предметів і явищ, які мають певні найменування в сучасній мові: ячати (кричати); всує (марне); червлений (багряний)	Історизми — це слова, що вийшли з ужитку разом із тими предметами, які вони позначали: волость, галера, рало	Це нові слова, які виникають у мові для позначення нових предметів і явищ: аквізитор (транспортний або страховий агент), дизайнер, сайт

4. Прочитайте. Випишіть застарілі слова (архаїзми). Доберіть до них загальноновживані синоніми з довідки.

1. Пійти в одах вихваляли войну й царицю (*Т. Шевченко*). 2. Я йому для того музею дерев'яне рало віддав. Ще від покійного діда залилося (*В. Кучер*). 3. Пішла Мотря до сусіди, старої баби-пупорізки, що жила недалеко від їх дворища (*Панас Мирний*). 4. Аж ось учувся йому знайомий глас (*М. Старицький*). 5. Він, шаблюку вхопивши по-татарському, лівицею, хоч і не був шульгою, рубався люто (*О. Ільченко*).

Довідка: повитуха, ліва рука, плуг, голос, поети, війна, лівша.

УРОК 3. Лексикологія

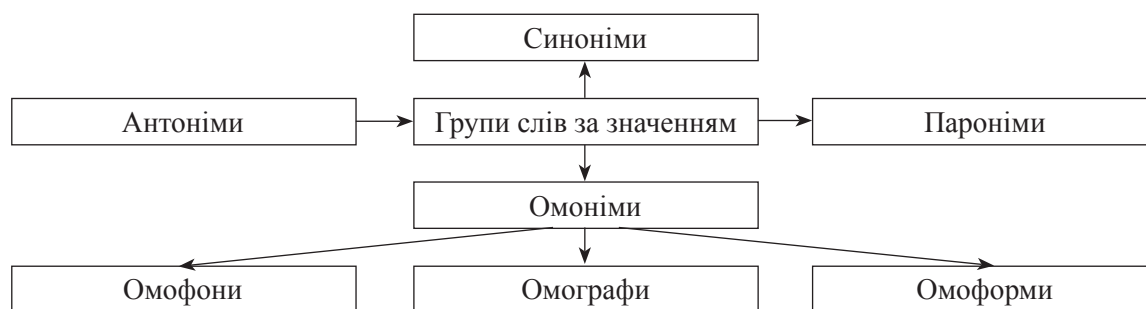
5. Прочитайте виразно вірш. Знайдіть і випишіть у дві колонки слова однозначні й багатозначні.

1. Полечу, каже, зигзицею, тією чайкою-вдовицею та понад Доном полечу... 2. Князь Ігор мав створити дружину заново. Людей і коней міг набрати у своїй землі. 3. О земле рідна, земле солов'їна, роздолля очі радує твоє. 4. Дикі коні, було, часто вибігають та Туркову могилу, а потім подадуться або на Гайчур, або на Янчул пастись.

Однозначні слова	Багатозначні слова

Обґрунтуйте свій вибір.

6. Опрацюйте таблицю та виконайте завдання, подане нижче.

- ✓ З'єднайте синоніми з відповідними словами. Запишіть утворені словосполучення.

Піднесений, святковий (одяг, настрій); гаряче, жарке (серце, повітря); задушевний, сердечний (розмова, друг); говіркий, гомінливий (струмочок, бабуся); яскравий, сліпучий (сяйво, виступ); міцний, могутній (кулак, дуб); гарний, вродливий (квітка, дівчина).

7. Уставте пропущені літери. Укажіть неологізми та застарілі слова, терміни та професійні слова.

1. Ц...ого року батьки подарували мені новен...кий смартфон. 2. Сагайдачний гартує коза...ке військо в боях та походах, але про око залишався вірний під...анець Зигмунда. Спирався він на старшину, але не рвав і з сірою, бо розумів, що голота — в...лика сила. 3. Після збору необхідного мат...ріалу в типографії ро...почалася верстка. 4. Цей фейлетон ро...містили на першій шпальті газети.

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- Довівніть прислів'я антонімами до виділених слів. Запишіть їх.

Важко в навчанні, зате _____ в роботі. Що вранці не зробиш, те _____ не наздоженеш. На чорній землі _____ хліб родить. Маленька праця краща за _____ безділля. Краще розумна догана, ніж дурна _____. М'яко стеле, та _____ спати. Свого поганого не хвали, а чужого _____ не гудь.

- Складіть із поданих слів синонімічні групи. Установіть, чи відносяться синоніми кожної групи до однієї й тієї самої частини мови.

Веселий, розумний, кричати, журливий, радісний, лагідно, галасувати, мудрий, сумний, бадьорий, вітер, нежурливий, гортати, невтішний, приязно, кімната, ураган, репетувати, любо, приміщення, печальний, ревти, буря, мирно.

УРОК 4. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Фразеологія (від грецького *phrasis* — вираження, *logos* — учення) — розділ мовознавства, у якому вивчаються лексично неподільні поєднання слів. Фразеологією називають також сукупність властивих мові усталених зворотів і висловів.

Фразеологізми, або **фразеологічні звороти** (рос. — фразеологические обороты) — це стійкі сполучення слів. Багато з них рівні за значенням одному слову.

1. Прочитайте вправу. Знайдіть фразеологізми, поясніть їх значення.

Згоріти від сорому _____.

Впадати в очі _____.

Плутатися під ногами _____.

Робити з мухи слона _____.

Виходити із себе _____.

Сім п'ятниць на тиждень _____.

Братися за розум _____.

Намотати на вус _____.

Правити теревені _____.

2. Випишіть із речень фразеологічні звороти, поясніть за допомогою словника їх значення.

Ця пригода була їм на руку (*М. Коцюбинський*). Як не мудруй, а правди ніде діти, кінців не можна поховати (*Л. Глібов*). Дід розказував всяку всячину, грав на сопілці (*П. Мирний*). Екзамени — річ серйозна. Кому хочеться дістати переекзаменовку на осінь — ціле ж літо тоді нанівець піде! (*О. Вишня*). Вона все ходить, з уст ні пари (*Т. Шевченко*).

3. Доберіть до російських фразеологічних зворотів відповідні українські, запишіть їх парами.

Зразок: Бить баклуши — байдикувати.

Кричать во всю глотку _____.

Задирать нос _____.

Было, да сплыло _____.

Как белка в колесе _____.

Не в своей тарелке _____.

Вывести на чистую воду _____.

Дать стрекача _____.

Фразеологічні звороти для довідок: як муха в окропі; ні в сих ні в тих; вивести на сухе; кирнути; було та загуло; дерти горло; накивати п'ятами.

УРОК 4. Фразеологія

Джерела української фразеології

Із народних джерел	Із голови до п'ят; водити за носа; теревені правити.
Із професійно-технічних висловів	З іншої опери; на ловця і звір біжить; де тонко, там і рветься (<i>Нар. творч.</i>).
Із релігійних висловів	Співати Лазаря; Хома невіруючий, терновий вінок
Вислови античних часів	Прокрустове ложе; Сізіфова праця; крокодилячі сльози
Прислів'я і приказки	Любиш кататися — люби й саночки возити (<i>Нар. творч.</i>). Лінивому все ніколи (<i>Нар. творч.</i>).
Крилаті вислови видатних осіб, філософів, учених, політичних діячів, письменників	Послухали Лисичку і Щуку кинули у річку (<i>Л. Глібов</i>). Бути чи не бути (<i>Шекспір</i>). Пропаша сила (<i>Панас Мирний</i>)
Переклади іншомовних фразеологізмів	Дивитися крізь пальці (<i>із нім.</i>), се ля ві (таке життя) — (<i>із франц.</i>)

4. Пояснивши значення кожного з фразеологізмів, доберіть фразеологізми-антоніми. Складіть і запишіть речення з однією з утворених антонімічних пар. З'ясуйте синтаксичну роль фразеологізмів у складеному реченні.

Вести вперед _____.

Не варить баняк _____.

Кури не клюють _____.

Хоч греблю гати _____.

Вирватися з лап _____.

Тягнути лямку _____.

Зарубати на носі _____.

Розпустити язика _____.

Припустити (за кимось) _____.

Виплисти на поверхню _____.

Довідка. 1. Добре варить голова. 2. Пастки задніх. 3. Як кіт наплакав. 4. Скинути ярмо. 5. Потрапити в тенета. 6. Викинути з голови. 7. Тягнути ноги. 8. Піти на дно. 9. Води в рот набрати. 10. Крапля в морі.

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Запишіть по два фразеологічні звороти з різних джерел української фразеології.

УРОК 5. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ

1. Опрацюйте таблицю. Пригадайте правила вживання апострофа та м'якого знака.

Типи орфограм	Приклади
1. Буквені	Змагання, хазяїн, лелека, сестра
2. Не буквені: апостроф риска (перенос) дефіс написання окремо написання разом	Бур'ян, черв'як, м'ячик За-йшов, по-дзвонив Світло-рожевий, хлібо-булочний Дунь у день не можемо Влітку, щороку, землемір

2. Утворіть від поданих іменників прикметники за допомогою суфікса -ськ(ий)

Зразок. Волинь — волинський.

Чигирин _____.

Березань _____.

Бершадь _____.

Ірпінь _____.

Ковель _____.

Лопань _____.

Мелітополь _____.

3. Прочитайте вправу, уставте пропущені букви. Визначте буквені й не буквені орфограми. Відповідь обґрунтуйте.

Українська гостинність

Гостин...ість українців відбилась у числен...их приказках та прислів'ях. Уважалося, що гість приносить у дім добробут і щ...стя.

Якщо гість нагодився під час обіду, його обов...язково саджали за стіл. Він мусив покуштувати кожної страви, а потім подякувати за хліб...сіль. Якщо гість з...являвся в інший час, його пригоща-ли кращим, що було в хаті. До гостя хазяйка повин...а була підійти з пр....просинами.

За гостиною завжди спілкувалися, а у свята співали застіл...них пісень.

4. Прочитайте. Визначте стиль уривка, свою думку обґрунтуйте. Визначте у словах орфограми. Свою думку обґрунтуйте.

Відколи існує людство, доброта вважається однією з найцінніших його чеснот. Ще в ди-тинстві людина отримує від батьків настанову бути доброю і милосердною. Той хто, пам'ятає її протягом усього життя, завжди буде потрібний іншим людям, суспільству, державі.

УРОК 5. Основні правила правопису

Що ж таке доброта? У світі живуть різні люди, із різними характерами, інтересами й смаками. І кожен по-своєму може бути ласкавим і грубим, чуйним і байдужим, милосердним і жорстоким... Однак яким би хто не був і якими б інтересами не жив, кожен уміє по-своєму бути добрим. Кожен поспішає творити добро для інших. Коли людину називають доброю — це означає, що вона добре ставиться до всіх навколо, нікого не ображає і вміє допомогти у скрутну хвилину.

5. Перепишіть, знімаючи, де потрібно, риску, пропущені букви або апостроф.

Пр..брати, пр..мокрий, пр..ручений, пр..азовський, пр..важно, пр..ніс, пр...ірінський, пр...хилити, пр..мудрий, пр....чинити, по/турецьки, тяжко/важно, пів/яблука, пів/Харкова, не/написаний, не/виконаний ніким, рум...яний, св...ятковий, сузір...я, сер...озний, пів...яблука, подвір...я, кав...ярня, інтерв...ю, мавп...ячий, ател...є, різ...бяр, під...їжджати, роз...яснення, ін...екція, п...юре, зв...язок, т...мяний, б...юджет, шіс...надцять, балас...ний, жовт...нь, мереж...во, кіс...лявий.

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Дайте письмово відповіді на запитання.

- ✓ Що є предметом вивчення орфографії?

- ✓ Який зв'язок існує між орфографією й орфоепією?

- ✓ Що вивчає орфоепія?

- ✓ Що таке орфограма?

- ✓ Які ви знаєте види орфограм? Навести приклади слів з буквеними й небуквеними орфограмами.

РОЗДІЛ II. Синтаксис і пунктуація

УРОК 6. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. БУДОВА І ВИДИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ЗА СПОСОБАМИ ВИРАЖЕННЯ ГОЛОВНОГО СЛОВА

Перевір себе

1. Дайте письмово відповіді на запитання.

✓ Що є будівельним матеріалом для словосполучення?

✓ У чому полягає різниця між словосполученням і словом?

✓ Який зв'язок існує між словами у словосполученні?

✓ Як визначити головне слово? Залежне?

✓ За допомогою чого здійснюється смисловий зв'язок між головним і залежним словами? Граматичний зв'язок?

Словосполучення — це синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів, із яких одне є головним, а інше — залежним. Головне слово в словосполученні може виражатися будь-якою самостійною частиною мови. За належністю головного слова до певної частини мови словосполучення поділяються на:

- *іменникові*: рідна мати, веселий день, новий підручник, альбом для малювання;
- *прикметникові*: занадто низький, рідніший за всіх, невелика на зріст, надзвичайно цікавий;
- *числівникові*: чотири учні, двоє хлопчиків, дванадцять метрів;
- *займенникові*: хтось із присутніх, декого з батьків, ніхто з глядачів,
- *дієслівні*: стояти рівно, читати книжку, створивши комісію, усі сили, намальований фарбами;
- *прислівникові*: занадто тихо, далеко над обрієм, досить вдало, удвічі краще

2. Додайте до головних слів залежні. Поставте питання від головного слова до залежного.

Зразок. Київські каштани (каштани які?); пишаюся досягненнями (пишаюся чим?).

Аплодувати _____

Боротьба _____

Сильний _____

Далеко _____

УРОК 6. Словосполучення. Будова і види словосполучень за способами вираження головного слова

Видатний _____

Порада _____

Співав _____

Читання _____

Типи зв'язку слів у словосполученні:

- 1) *узгодження* — слова узгоджуються в роді, числі й відмінку (посаджена квітка, відповідальна справа);
- 2) *керування* — головне слово вимагає від залежного форми певного відмінка (підійти до квітника, берег моря);
- 3) *прилягання* — залежне слово має незмінну форму і поєднується з головним тільки за змістом (дуже швидко, наказали мовчати).

- 3.** Спишіть слова, з'єднуючи зв'язком узгодження, керування та прилягання слова, що в дужках. Розподіліть їх у три колонки.

Прибраний (кімната), співати (пісня), захоплюватися (шахи), наближатися до (фініш), на (п'ятий) поверсі, чийсь (поля), замерзлий (річка), зелений (діброва), поспішати на (робота), розповісти про (тайга), високий (берегом), зустріти (зима), дуже (весело), бігти (напередими), виконати (швидко), переходити через (трясовина), стрибати (високо), вишитий (рушники).

<i>Узгодження</i>	<i>Керування</i>	<i>Прилягання</i>

Словосполученнями не бувають:

- Підмет і присудок (*концерт розпочався, ми працюємо*).
- Слова, з'єднані сполучниками (*хлопчик і дівчинка, високий і стрункий*).
- Поєднання іменника з прийменником (*під столом, під час уроку*).
- Поєднання дієслова з часткою (*нехай виконає, та заходьте ж*).
- Фразеологічні звороти (*байдики бити, нахивати п'ятами*).
- Ступеневі форми прикметників та прислівників (*найбільш цікавий, більш високо*).

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- I. Складіть невеликий твір-роздум «Українська пісня», використовуючи словосполучення: ніжна любов, багатство образів, лагідний материн спів, чиста криниця, споконвічні звичаї, наша історія, народні перлини, духовний світ, рідний край.

- II. Із поданого речення виписіть словосполучення, визначте головне і залежне слова.

Поняття рідної мови невіддільне від думки про рідний край, батьківську хату, материнське тепло.

УРОК 7. УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

СЛОВНИЧОК

Пам'ятник — архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь кого-, чого-небудь. Вони повернули на гору до пам'ятника князя Володимира, де ввечері гуляло дуже багато людей (Нечуй-Левицький, I, 1956, 431).

Пам'ятка — предмет матеріальної культури минулого. Земля ховає від нас найцінніші історичні пам'ятки, і лише наполеглива копітка праця археологів відкриває їх, примушує розповідати про далеке минуле людства (Наука і життя, № 9, 1962, с. 58).

1. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Скажіть, які типи мовлення поєднано в тексті. Складіть і запишіть план опису пам'ятки. Усно перекажіть текст за планом.

СОБОР СВЯТОГО ЮРА У ЛЬВОВІ

Собор Святого Юра у Львові — найбільший здобуток архітектури епохи бароко XVII—XVIII століть.

Пам'ятка розташована на пагорбі, дещо осторонь історичного центру Львова, піднімається над рівнем моря на 312 м й органічно поєднується з природним ландшафтом.

На місці нинішнього кам'яного собору Святого Юра ще в XI—XII століттях було збудовано дерев'яну церкву з бука. Пізніше дерев'яний Юріївський храм замінили кам'яною церквою.

Простоявши понад три століття, будова храму занепала. У XVIII столітті церкву було розібрано. На її місці за проектом архітектора Бернарда Меретина закладено величний собор греко-католицької церкви. Зведення нового собору тривало майже двадцять років, а оздоблювально-декоративні роботи тривали ще довше. Після смерті автора проекту роботами керував зодчий Севастьян Канти Фесінгер.

Собор кам'яний, чотиристовпний. Каплиці в поєднанні із центральною банею нагадують п'ятиверхі православні храми, проте, на відміну від них, цей унікальний собор зорієнтований не на схід, а на захід. Баня собору покоїться на високому барабані, який спирається на високі арки.

Зовнішні фасади храму розчленовано пілястрами, що виступають зі стін.

Пірамідальність собору підкреслюють будівлі монастиря (Із довідника).

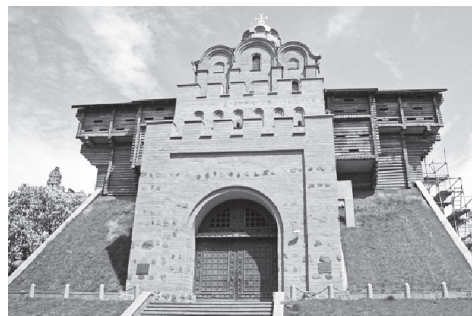

УРОК 7. Усний вибірковий переказ тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури

2. Прочитайте текст. Визначте стиль тексту. Підготуйте докладний усний переказ тексту за самостійно складеним планом. Скористайтеся фотоілюстрацією.

Золоті ворота

Якщо є на світі місто, значить є й місце в'їзду та виїзду з нього. Якщо у наш час для цього служить лиш дороговказ, то в XI столітті все було набагато серйозніше. Згадаймо хоча б Київ, «матір міст руських». Тут тобі і печеніги, і половці, і татари з монголами. Та й свої брати-слов'яни часом бували не від того, щоб підлататися за рахунок сусіда. Отож стіни потрібні були високі, рови глибокі, а ворота міцні. Проте, дяка Богові, не лише вороги приходили до Києва. Вертаючись із походу, кияни раді були ввійти в рідне місто через ворота, краса яких потішала б око і душу. Такі ворота, як славні Золоті.

За часів Ярослава Мудрого Київ мав троє воріт: Східні, Західні та Золоті, що відкривали парадний в'їзд у місто з півдня.

На думку вчених, Золоті ворота склалися із двох ярусів. Нижній — дві могутні стіни, перекриті арками на висоті 12 метрів. Ширина проїжджої частини воріт становила 7,5 метра. На висоті 5 метрів на дерев'яних підпорах розташовувалися бойові майданчики, звідки київські дружинники обстрілювали нападників. А робити це доводилося часто, бо саме біля цих воріт, як свідчать літописи, велися найжорстокіші бойовища. Дубові стулки воріт, якими перекривався в'їзд, були оббиті металом. Для надійності браму захищали підйомними ґратами. У верхньому ярусі воріт була зведена надбрамна однобанна білокамінна церква Благовіщення Пресвятої Богородиці. Цей дивний витвір давньоруських зодчих викликав захват сучасників і навіював жах на ворогів своєю неприступністю.

Чому ж київські ворота були названі Золотими? Одні вважали, що частина воріт і справді була золотою, інші — що ворота дістали назву за схожістю до константинопольських Золотих воріт, які теж служили головним в'їздом у місто.

За свідченням літописів, ворота були збудовані 1037 року (за іншими джерелами — 1164 року). Відтоді довгий час вони були гідною окрасою міста. Не підвела своїх творців споруда і у важкі часи татарської облоги 1238 року. Завойовники вирішили, що міські ворота занадто неприступні, і почали ламати міську браму в іншому місці.

Що відбувалося з пам'яткою впродовж наступних століть, на жаль, невідомо, але споруда, як не прикро, зазнала непоправної руйнації. Це доводять записи та малюнки мандрівників XVI–XVII століть. Однак ворота й далі охороняли головний в'їзд у місто. Відомо, що тут у 1648 році кияни радо зустрічали Богдана Хмельницького після перемоги в битві під Жовтими Водами. Та про саму пам'ятку давньоруської культури майже забули, хоча й піддавали періодично частковим реставраціям.

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Складіть письмовий опис тексту. Скористайтеся планом.

УРОК 8. ДІАЛОГ — ОБМІН ДУМКАМИ, СКЛАДЕНИЙ НА ОСНОВІ ЗАПИТАНЬ, ДІБРАНИХ ЗА ЗМІСТОМ ТЕКСТУ

1. Прочитайте текст. Визначте тему й головну думку. Сформулюйте й запишіть 5 запитань, які б ви хотіли поставити автору тексту.

СКАРБ І СМЕРТЬ ПАВЛА ПОЛУБОТКА

Хто в Україні не знає легенди про скарб гетьмана Полуботка? Легенду про золоті зливки зі скарбниці Війська Запорозького, які згідно із заповітом гетьмана нібито поклали на збереження до англійського банку? Воля Полуботкова була така: гроші мають бути повернуті Україні тоді, коли вона стане незалежною державою. Фінансисти підраховували, що до сьогодні та сума зросла більш ніж у тисячу разів.

Проте документів про внесок Полуботка до банку в англійських архівах не виявлено. Досі легенда є загадкою без відповіді.

Хто ж такий Павло Полуботок? Свого часу це ім'я вимовляли в Україні з глибокою повагою. Гетьман на те заслужив, бо був справжнім патріотом свого народу.

Нестерпно тяжкі часи прийшли в Україну після Полтавської битви. Царські вельможі нещадно утискували народ. Селяни, учорашні вільні козаки оберталися на кріпаків.

Тимчасово обов'язки гетьмана виконував шанований серед козацтва чернігівський полковник Павло Полуботок. Він вирізнявся освіченістю, кохався в книжках, володів іноземними мовами. Мав гордий і незалежний характер.

Перед Петром I Полуботок рішуче відстоював козацькі права, захищав селянство. Цим він не раз викликав божевільну лютість узурпатора.

Якось Полуботок поїхав до Петербурга з документами, у яких ішлося про кривди, що зазнавав український народ від російських вельмож. Це розлютило царя остаточно. Він наказав заарештувати гетьмана й кинути до в'язниці.

Гордий український лицар був закатований. У його особі Україна втратила ще одного свого славного сина.

Ще довго поряд з іконами висіли в українських хатах портрети славного Полуботка.

За М. Слабоштицьким

2. Складіть і розіграйте діалог між учнем і автором статті. Поставте авторові сформульовані вами запитання. Діалог запишіть.

УРОК 9. КОНСПЕКТ ПРОЧИТАНОГО НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

Види конспектів		
Текстуальний	Вільний	Змішаний
Послідовний виклад основних думок тексту словами автора	Послідовний виклад основних думок тексту своїми словами	Послідовний виклад основних думок тексту, при якому вільний переказ змісту поєднується із цитуванням

1. Прочитайте уважно текст. Доведіть належність висловлювання до науково-навчального підстилю мовлення. Визначте тему й основну думку. Виділіть мікротеми висловлювання. Складіть план. Стисло перекажіть текст. Переказ запишіть.

ПРИКРАСИ МОВЛЕННЯ

Стилістика одержала свою назву від латинського слова *stilus*. Так у римлян, які писали чорнові тексти на покритих шаром воску дерев'яних дощечках, називався інструмент для писання. Гострим кінцем писали, а тупим кінцем можна було виправляти текст, стираючи написане. Із цією особливістю писання було пов'язане прислів'я: «Часто перевертай стиль!», тобто старанно виправляй написане, намагайся якнайкраще виразити словами свою думку.

За середніх віків західноєвропейські філологи вирішили, що слово *stilus* зв'язане з грецьким словом *stylos* — «колона» і стали писати його як *style*.

До кінця XIX століття мовознавці, які вивчали стилі, займалися переважно встановленням основних понять стилістики й описували тропи і фігури, тобто звороти мовлення, що мали алегоричний чи інакомовний зміст. На початку XX століття стилістику як окрему науку опрацював французький дослідник Шарль Баллі. Він визначив стилістику як вивчення вираження людських почуттів мовними засобами і вплив мовних засобів на людські почуття. Тепер стали розрізнявати лінгвістичну стилістику (лінгвостилістику і літературознавчу стилістику). Треба сказати, що це протиставлення двох стилістик має умовний характер: до галузі лінгвостилістики належить вивчення мови різних шарів суспільства, особливостей мовлення представників різних професій, а літературознавча стилістика скерована на вивчення стилів авторів художніх творів — прозаїків і поетів.

Різні стилі мовлення спостерігаються в усіх розвинених мовах світу, зокрема в усіх тих, що мають свою літературу, свою літературну традицію. Ту саму думку можна виразити в різних стилях, наприклад, «Сьогодні гарна погода» (нейтральне значення), «Ну і чудова ж сьогодні погода!» (емоційне значення), «Ох! Яка незрівнянно пречудесна сьогодні погода!» (гіперболічне значення).

Можливість виразити ту саму думку різними засобами становить багатство мов. Для представників логіки воно є байдужим, а для мовознавців є предметом вивчення.

Установлення особливостей усіх можливих стилістичних різновидів (варіантів) висловлювань через відмінності граматичної будови мов є нездійсненним завданням.

Давньогрецькі філологи, а слідом за ними і римські, запропонували класифікацію стилістичних зворотів для своїх мов, а від них одержали в спадщину цю класифікацію середньовічні й нові європейські філологи. Згідно із цією класифікацією звороти поділяються на: 1) фігури слів; 2) фігури розташування слів; 3) фігури думок (За О. Білецьким).

УРОК 10. РЕЧЕННЯ ПРОСТІ ТА СКЛАДНІ

1. Прочитайте. Визначте види речень за метою висловлювання. Випишіть складні речення та підкресліть у них граматичні основи.

1. Зненацька розпочався дощ. 2. Золоте свічадо розливає теплі ноти дня (*О. Довгон'ят*). 3. Хай доля матері всміхнеться і рушником застеле слід (*В. Москвич*). 4. Розкажи мені казку теплим голо-
сом ночі, срібним променем дня (*Н. Одинець*). 5. Чом верба свої віти над водою так уклінно наги-
ба? (*П. Усенко*). 6. Прекрасне слово, але що в ньому, як не від серця йде воно? (*В. Мисик*). 7. Вста-
вай, хто живий, в кого думка повсталала, година для праці постала! 8. Хто по-справжньому піклуєть-
ся підготовкою відповідних спеціалістів?

Речення — основна одиниця спілкування. Воно може складатися зі слів та словосполучень або од-
ного слова. Речення — осмислене сполучення слів. Воно висловлює закінчену думку. Співали чисти-
ми дзвінкими голосами діти.

Види речень: — за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні;
— за будовою: прості, складні.

2. Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Схарактеризуйте кожне за метою висловлювання. Визначте окличні речення. Яка їх роль у висловлюванні. Свою думку аргументуйте.

1. По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу. 2. Якби ви вчи-
лись так, як треба, то й мудрість би була своя. 3. Розказали кобзарі нам про війни і чвари. 4. Пішов
би я в Україну, пішов би додому, там би мене привітали, зраділи старому. 5. Тече вода в синє море,
та не витікає (*3 тв. Т. Шевченка*). 6. Звичайна вода перетворилася в чарівні сніжинки! (*І. Цюпа*).
7. Як хороше, як весело на білім світі жити! (*Л. Глібов*). 8. Пахне хлібом земля, що дала мені сон-
це і крила (*Д. Павличко*).

Простим називається речення, у якому є одна граматична основа. Граматична основа може скла-
датися з двох головних членів — підмета і присудка: *Забилось серце. Дрімає соняшник*. Такі речення
називаються двоскладними.

Складним називається речення, що складається з двох або кількох простих, об'єднаних за смислом
та інтонацією: *Спішиць за мною тепле літо, в якому пахнуть медом трави. Мати сіяла сон під моїм
під вікном, а вродив соняшник*.

УРОК 11. РЕЧЕННЯ ДВОСКЛАДНІ Й ОДНОСКЛАДНІ

1. Перепишіть текст. У кожному реченні визначте граматичну основу. Як називаються речення, у яких є тільки один головний член?

Погано жилося українському народові під пануванням чужих володарів. Скрізь на Україні заведено панщину. Але деякі свободолюбні люди утікали у степи за Дніпрові пороги. Там не було ні міст, ні сіл, ні будь-якої влади. Пізніше згуртувались козаки у великі військові загони. Вибирали собі отаманів і жили на великих островах серед ріки Дніпра. Те місце називалося Січ або Січовий Кіш.

Речення двоскладні	Двоскладними називаються прості речення, які мають два головні члени речення — підмет і присудок. Двоскладні речення є найпоширенішими конструкціями простого речення.	Між горами старий Дніпро, неначе в молоці дитина, красується, милується на всю Україну (<i>Т. Шевченко</i>).
Речення односкладні	Односкладними називаються прості речення з одним головним членом.	Швидко світало (<i>О. Гончар</i>). Пробігаємо попід старими розлогими дубами (<i>Ю. Збанацький</i>).

2. Прочитайте і спишіть односкладні речення спочатку з головним членом-присудком, а потім з головним членом-підметом. Головні члени речення підкресліть.

1. Неділя. 2. Послухаю цей дощ. 3. Цілую всі ліси. 4. Криши, ламай, трохи стереотипи! (*Л. Костенко*). 5. Покинь. Дивись. Краще дивись, як мла намулиться, як листопадний мокрий лист в краплисту шибку писком тулиться (*М. Вінграновський*). 6. Друга пізнають у біді (*Нар. творч.*). 7. Весна. Жайворонки в небі (*І. Цюпа*). 8. У хаті не сиділося (Панас Мирний).

3. Спишіть. Підкресліть граматичну основу речень. Зазначте в дужках після кожного речення, односкладне чи двоскладне воно.

1. Ми з матір'ю готуємо обід. 2. Надворі тихо, безвітряно. Тільки згори, з південного степу несе чебрецевим духом. 3. Від цього величезного світу голова йде обертом. 4. Заплюшую очі, сильно-сильно заплюшую, до пекоти, до червоного жару... 5. Не кричіть. Не жахайтесь. Не кличте мамі. 6. Сонячне кіно! 7. Обідня спека. Задуха. Ліниво хлюпоче вода (*Із тв. В. Близнеця*).

УРОК 11. Речення двоскладні й односкладні

4. ЗАВДАННЯ: із поданих слів скласти речення і підкреслити в них головні члени речення.

1. Небо, боїться, не, чисте, ні, грому, блискавки, ні. _____

2. Ластівка, не, весну, робить, одна. _____

3. Дощ, і, без, не, трава, росте. _____

5. Прочитайте. Випишіть граматичні основи. Проаналізуйте особливості узгодження підмета і присудка в реченнях.

1. Коні заспокоїлися, розбіглися по загороді. 2. Хлопчик наблизився до конюшні, зазирнув у темну ополонку дверей... 3. Але він сподівається на Степанову добрість. 4. Дві молоді кобилки затіяли посеред вулиці, за кілька кроків од Степана, жартівливу бійку. 5. Колишній спокій та розсудливість повернулися до Шептала (*Із тв. В. Дрозда*).

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Складіть і запишіть прості двоскладні речення так, щоб наведені словосполучення виступали підметами, а присудки були виражені дієсловами.

Багато друзів, чимало приємних хвилин, кілька незабутніх вражень, два роки, три бажання, чотири причини, Дмитро з Наталкою, мати із сином.

РОЗДІЛ III. Головні члени речення

УРОК 13. СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПІДМЕТА

1. Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть граматичну основу.

1. На сцені перед концертом (настроювати інструмент) скрипаль, віолончеліст, контрабасист.
 2. Яблуня, груша, черешня, слива (квітнути) в садку. 3. Із землі (витикатися) часник, кріп, цибуля, петрушка. 4. Вулиця, подвір'я, будинок (нагадувати) йому дитинство. 5. Десятеро дітей (виховуватися) у сімейному дитячому будинку.

Підмет — головний член речення, що називає предмет або поняття й відповідає на питання **хто?** **що?** За будовою підмети поділяються на *прості* (виражені одним словом) і *складені* (виражені кількома словами): Вітри з розгону поламали скрипку (*Л. Костенко*). Багато літ перевернулось, води чимало утекло (*Т. Шевченко*).

Способи вираження підмета	
Простий	Складений
Простий підмет може виражатися: - іменником або займенником у називному відмінку; це найтипівіше вираження (<i>Настав вечір. Вони із захопленням розповідали про подорож</i>); - будь-якою частиною мови, ужитою в значенні іменника в називному відмінку, наприклад: - прикметником (<i>Багаті на печі сиділи та калачі їли</i>); - дієприкметником (<i>Визволені радісно кинулись до воїнів</i>); - числівником (<i>Швидко повернувся й третій</i>); - неозначеною формою дієслова (<i>Малювати було улюбленою мрією малого Тараса</i>); - прислівником (<i>Одержане на першому екзамені «відмінно» дуже мене підбадьорило</i>); - вигуком (<i>Невгамовне «ура» заповнило стадіон</i>).	Складений підмет виражається словосполученням або реченням, якщо вони вжиті у значенні іменника в називному відмінку (<i>П'ять учнів відмовилися їхати на екскурсію. «Запорожці пишуть листа турецькому султану» — найвідоміша картина І. Рєпіна</i>).

2. Розв'яжіть мовну задачу.

Восьмикласники визначали підмет у реченні: «**Кривий Ріг** — місто в Дніпропетровській області; найбільше місто України, яке не є обласним центром». Тетяна підкреслила словосполучення *Кривий Ріг*, а Олег — тільки іменник *Ріг*. Хто правильно виконав завдання? Свою відповідь аргументуйте.

УРОК 13. Способи вираження підмета

3. Уведіть подані словосполучення в речення так, щоб виділені слова виступали в ролі підмета. З'ясуйте, чи можна вважати побудовані речення граматичними синонімами. Визначте спосіб вираження підметів у побудованих реченнях. Зробити синтаксичний розбір одного з речень.

Зразок. Уміти спілкуватися високо цінується в усьому світі. — Уміння спілкуватися високо цінується в усьому світі.

Відчувати співрозмовника — відчуття співрозмовника; сприймати виступ — сприйняття виступу.

4. Запишіть подані речення в такій послідовності: а) із підметом, вираженим іменником; б) із підметом, вираженим власною назвою; в) із підметом, вираженими фразеологізмом; г) із підметом, вираженими займенником; ґ) із підметами, вираженими іншою частиною мови в значенні іменника; д) із підметом, вираженим дієсловом.

1. Той безперервно стягає поля, сей іноземних заводить телят (*Г. Сковорода*). 2. Старий [прикметник] підбадьорював своїх дітей енергійними вигуками (*О. Гончар*). 3. У великій світлиці за столом сиділо троє [числівник] (*Ю. Мушкетик*). 4. Жити — це не значить тільки брати, а й давати (*Д. Ткач*). 5. Серпень з вереснем схрестили довгі шпаги (*М. Рильський*). 6. Бити байдики — улюблена справа ледарів. 7. «Так ніхто не кохав» — яскравий зразок інтимної лірики. 8. Шипшина важко віддає плоди (*Л. Костенко*).

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Складіть і запишіть речення, у яких підмет виражений різними частинами мови.

УРОК 14. Письмовий докладний переказ розповідного тексту публіцистичного стилю, що містить опис пам'ятки

УРОК 14. ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ, ЩО МІСТИТЬ ОПИС ПАМ'ЯТКИ

1. Прочитайте текст, визначте його тему та головну думку. Визначте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте.

Пам'ятник Кобзареві

Монумент на честь видатного українського поета, прозаїка, художника і мислителя Тараса Григоровича Шевченка, розташований у центрі Шевченківського парку навпроти головного корпусу Національного університету імені Т. Шевченка, був відкритий 6 березня 1939 р. до 125-річчя від дня народження поета. Автори — ск. М. Манізер, арх. Є. Левінсон. Висота скульптури — 6,45 м, постаменту — 7,3 м. Первісний варіант пам'ятника був інший, цікавіший за образним вирішенням, динамічніший, пластично виразніший. У постаменті мала бути барельєфна композиція на тему поеми «Гайдамаки».

Твір стояв уже повністю готовий для відливання в бронзі у майстерні М. Манізера в Ленінграді, коли в справу втрутилося більшовицьке керівництво. За спогадами канадського скульптора українського походження Л. Молодожанина, який тоді навчався в АМ у М. Манізера, скульптору наказали зняти сцену з гайдамаками, а постать Т. Шевченка переробити так, щоб він виглядав засмученим. Авторів дорікали, що повсталих гайдамаків і динамічну постать Кобзаря можна трактувати як протест сучасного українського селянства проти радянської влади і «порадили» зробити постать Т. Шевченка із закладеними за спину руками, на які повішено важкий одяг, і щоб голова була опущена.

Пам'ятник встановлено на невисокому кургані, що викликає асоціацію з Тарасовою горою в Каневі, яка згідно з постановою Радянського уряду в 1925 р. оголошена державним заповідником.

До пам'ятника Кобзарю в Києві ведуть п'ятимаршові сходи з боку головного входу до парку, виконані з граніту. На чоловому боці постаменту з червоного граніту зроблено напис накладними бронзовими літерами «Т. Шевченко. 1814–1861», нижче слова із «Заповіту»:

*І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вільній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.*

Композиція й манера виконання бронзової постаті Т. Шевченка близькі до пам'ятника поетові в Харкові (відкритий 1934 р.). Проте київський монумент позбавлений динаміки й поривання, що притаманні харківському.

Композиція статична, постать застигла. Опущена голова і руки за спиною ніби підкреслюють глибоку задуму Т. Шевченка над долею українського народу, навіюють відчуття безвиході, суму, безнадії, що підсилюється важкими великими складками плаща. Загалом масивність постаті, непорушна поза не узгоджуються з полум'яною вдачею Т. Шевченка, живою силою його поезії і мистецької творчості. Чотирикутної форми постамент ще більше посилює відчуття надмірної спрощеності.

УРОК 14. Письмовий докладний переказ розповідного тексту публіцистичного стилю, що містить опис пам'ятки

На сьогодні пам'ятник Тарасові Шевченку є головною домінантою парку Шевченка та одним із символів сучасного Києва (з інтернет-сайтів).

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ	
Головна функція	Повідомлення і вплив на слухача або читача
Сфера вживання	Суспільно-політичне життя
Основні види висловлень	Виступи на зборах, мітингах, публікації в суспільно-політичних газетах і журналах, радіо- й телепередачі політичного й суспільного змісту
Загальні ознаки	Інформативність, фактографічність, логічність, точність, образність, емоційність, експресивність (піднесеність), відверта оцінність
Мовні ознаки	Суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, оцінні слова, риторичні питання, риторичні звертання, окличні речення

2. Складіть і запишіть план тексту (складний). За планом напишіть докладний переказ тексту.

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Складіть і запишіть короткий опис пам'ятки історії або культури вашого міста, використовуючи односкладні речення.

УРОК 15. СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРИСУДКА. ПРОСТИЙ І СКЛАДЕНИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК

1. Спишіть речення. Підкресліть граматичну основу.

1. Я не забуду вчителя старого (*А. Малишко*). 2. Буду я навчатись і мови золотої у травивеснянки, у гори крутої (*А. Малишко*). 3. Бійці намагалися йти без шуму (*Гончар*). 4. Нам пора для України жити (*Франко*). 5. Мить чекання здається вічністю (*Т. Коломієць*). 6. Ця земля була, є і буде наша (*Із газети*). 7. Далеко білили широкі плеса (*О. Десняк*).

Присудок — це головний член двоскладного речення, що означає дію, стан або ознаку підмета і граматично пов'язаний із ним. Відповідає на питання: **що робить предмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? що він таке?**

Способи вираження присудка		
Простий	Складений дієслівний	Складений іменний
Простий дієслівний присудок виражається всіма відмінюваними формами дієслова у всіх трьох способах. <i>На чорній землі білий хліб родить. Із самого ранку небо затягнули темні хмари.</i> <i>Взяв би я бандуру.</i> <i>Я буду вирішувати ці питання завтра.</i>	Складений дієслівний присудок утворюється з двох дієслів: допоміжного дієслова, що стоїть у відмінюваній формі, і неозначеної форми дієслова. Допоміжне дієслово вказує на час, особу, число, рід, пов'язуючи граматично присудок із підметом, а інфінітив виражає основне значення присудка. <i>Він художник і не хотів жертвувати своїм покликанням.</i> <i>Я вірши став писати під вечір золотий.</i> <i>Він палко бажав дістатися до моря.</i>	Складений іменний присудок складається з дієслова-зв'язки, що виражає граматичне значення присудка, та іменної частини, яка виражає лексичне значення присудка. Часто дієслово-зв'язка відсутнє. <i>Ніч була ясна. Мама — найкрасивіша жінка на землі.</i> <i>Харків стає не тільки духовним, а й освітнім центром.</i> <i>Він у нас сором'язливий.</i>

2. Прочитайте. Спишіть речення в такій послідовності: а) речення з простим дієслівним присудком; б) речення зі складеним дієслівним присудком; в) речення зі складеним іменним присудком.

1. Ні, я жива! Я буду вічно жити! (*Леся Українка*). 2. Тепер така ініціатива вважалася справою гріховною (*О. Гончар*). 3. Зосталася тільки надія одна: надія вернутись ще раз на Україну (*Леся Українка*). 4. Люди повинні більше дивитися на зорі, на Стожари, на Чумацький шлях (*М. Стельмах*). 5. Любить людей мене навчила мати і рідну землю, що б там не було (*В. Симоненко*). 6. Я б землю покинув і в небо злітав (*М. Петренко*). 7. Темрява в садку стала гущіша (*М. Коцюбинський*). 8. Густа тінь у воротах повітки, при ясному сонці, здавалась чорною (*І. Нечуй-Левицький*).

УРОК 16. СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ ПРИСУДОК

1. Спишіть речення. Визначте граматичну основу. Доведіть, що присудки є складеними.

1. День був теплий, ясний, весняний (О. Коваленко). 2. Толя боявся слухати такі розмови, але він не мав сили одійти (В. Винниченко). 3. Дід чомусь став маленький, меншенький від мене (О. Довженко). 4. Гарна, дуже гарна була сотниківна! (П. Куліш). 5. За рідний край віддять готові вони свою гарачу кров (В. Сосюра). 6. Остались сиротами старий батько й мати (Т. Шевченко). 7. Стоять жоржини мокрі-мокрі (Л. Костенко). 8. Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб (Л. Костенко).

Іменний складений присудок — це присудок, що складається з допоміжного дієслова-зв'язки та іменної частини: *Була весна весела, щедра, мила (Леся Українка).*

Дієслово-зв'язка передає граматичне значення часу, особи, способу, числа. Іменна частина називає ознаку предмета.

У ролі дієслова-зв'язки виступають дієслова *буду, будеш, буде, будемо, будете, будуть, був, була, було, були, є; становлять, становиш; стаємо; виявляється; залишишся; називається; уважалося; здається.*

У ролі іменної частини виступають іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова (неозначена форма і дієприкметник).

Іменник у ролі іменної частини складеного присудка має форму:

- Н. в. і вказує на постійну ознаку предмета: *Мій брат був баяніст.* Такі речення становлять окремий тип.
- Ор. в. або Зн. в. із прийменником **за** і вказує на непостійну або нехарактерну ознаку предмета: *Старший брат став йому батьком. Ясько за пастушка був саме того літа (М. Рильський).*

До іменної частини можуть входити порівняльні сполучники **мов, немов, ніби, наче** і заперечна частка **не**: *Люди — прекрасні. Земля — мов казка (В. Симоненко).*

2. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Визначте тип дієслова-зв'язки у складених іменних присудках відповідно до способу її вираження. Укажіть, де це можливо, яке додаткове значення виражає слово-зв'язка: а) поява ознаки; б) збереження ознаки; в) суб'єктивного сприйняття ознаки; г) іменування.

1. Пораненим самотнім птахом відчув я себе у темній оселі (Ю. Збанацький). 2. Життя здавалося тоді вічно щасливим (Гр. Тютюнник). 3. Поет всюди залишається господарем свого на-

УРОК 16. Складений іменний присудок

строю... (О. Гончар). 4. Річка звалася Леглич (Л. Костенко). 5. Дошова мряка була рідка й прозора (Є. Гуцало). 6. Дерево в нашому селі дуже шанувалося, вважалося мало не священним (М. Міценко). 7. Ця зустріч стала тією дрібничкою, що у намальованому портреті зливається з іншими у цілий мистецький твір (Т. Осмачка).

3. Складіть речення зі складеними іменними присудками, що містять повнозначне дієслово-зв'язку. Використайте слова з таких тематичних груп:

- а) народитися, зростати, жити, вмерти;
- б) працювати, служити, слугувати;
- в) прийти (піти), прибігти (побігти), повернутися, приїхати (поїхати);
- г) сидіти (сісти), стояти (стати), лежати (лягти).

4. Зробіть спочатку усний опис зовнішності свого друга, а потім напишіть свій опис у зошит. Якими присудками ви скористались у вашому тексті?

❑ **ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ**

Із художньої літератури виписіть вісім речень із різними видами присудків.

УРОК 17. ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ З НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

1. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. До якого стилю належить висловлення? Свою думку обґрунтуйте.

Мистецтво витинанки

Із давніх-давен для простих селян витинанка була способом прикрасити свою хату. Люди вирізали ажурні прикраси на вікна, фантазували з паперовими квітами, якими можна було оздобити піч. Причому йдеться не лише про українських селян. Це мистецтво було поширене в Польщі, Білорусі, узагалі в Західній Європі — і не тільки в селах, а подекуди і в містах. Небагатьом відомо, приміром, що знаменитий казкар Ганс Крістіан Андерсен робив витинанки власноруч. Свого часу була видана книжка його казок, оформлена зображеннями авторських витинанок: будиночки, люди — і все в деталях...

І в китайському образотворчому мистецтві бачимо витинанки — там вони зовсім інші, можливо, дещо незвичні для нашого слов'янського ока... Отже, жанр цей не суто сільський і не суто український, а, можна сказати, космополітичний. Що ж до архаїчності... На Новий рік люди залюбки вирізають із блискучого паперу сніжинки, щоб наклеїти їх на віконні шибки. Чим не витинанки?.. Є чимало митців, які створюють картини, застосовуючи техніку витинання. Це — мистецтво аплікації, коли виготовляють картини, наклеюючи клаптики тканини, паперу на певне тло.

Роботи молоді української художниці Ярослави Галькун викликають спочатку захоплення, а потім — здивування. Чому такий традиційний об'єкт — витинанка — привернув увагу мисткині, яка вільно володіє всією палітрою художніх стилів минулого?

Удивляючись у силуетні роботи художниці, зауважуєш цілу низку знакових явищ світової візуальної культури: трипільський орнамент — українська витинанка — силуети Георгія Нарбута — декори Моріца Ешера — декупажі Анрі Матісса — «Чорний квадрат» Казимира Малевича.

Що спільного в цьому зображальному ряді? По-перше, яскраво виражена кольоровість робіт. Чорне — це колір, який має різну інтенсивність залежно від кількісного співвідношення чорного й білого (фону та силуету), а також від ступеня контрасту між чорною лінією і чорною плямою в єдиному композиційному просторі. І по-друге, усі ці явища світової візуальної культури об'єднує мінімалізм зображальних засобів у поєднанні зі стриманою експресією форми.

Художниця вільно володіє графічним матеріалом, формуючи власний творчий стиль. Цікаво простежити за «інтелектуальними іграми» з простором, якими захоплюється художниця. Традиційно об'ємну писанку вона перетворює на плаский силует, а традиційно силуетну витинанку — на об'ємно-просторову композицію.

До традиційних у народному мистецтві ножиць художниця долучає сучасні технічні засоби, використовує комп'ютерні технології, що дає їй змогу маніпулювати різномасштабними повторами однієї графічної теми, перетворювати чорне на біле і навпаки (з *інтернет-сайтів*).

УРОК 17. Тематичні виписки з науково-навчального тексту

Як працювати над тематичними виписками

Тематичні виписки — це фрагменти (абзаци, речення, певні терміни чи образні вислови) тексту, що є важливим матеріалом для підготовки доповіді, повідомлення.

1. Вибрати з тексту необхідний матеріал і виписати його на картки у вигляді цитати, у такій послідовності: цитата, прізвище та ініціали автора, назва твору, видавництво, рік і місце видання, розділ книги чи том, сторінка.
2. Якщо із цієї сторінки беруться ще цитати, то посилання на джерело робиться так: «Там само».
3. Чужі слова потрібно наводити з абсолютною точністю, не вириваючи їх із контексту.
4. Якщо під час цитування доводиться робити пропуски окремих слів, то в цитаті замість пропущених слів ставляться три крапки.
5. Цитати у вигляді самостійного речення оформлюються за правилами пунктуації при застосуванні прямої мови.
6. Якщо цитата є складовою частиною думки того, хто пише, то вона береться в лапки і пишеться з малої букви.
7. На полях перед цитатою або у верхній частині доцільно давати їй короткий заголовок, тобто одним чи декількома словами передати основний зміст цитованого тексту.

2. Дайте письмово відповіді на запитання.

1) Які існують види запису прочитаного? Від чого залежить їх вибір?

2) Із якою метою робляться тематичні виписки?

3) Який спосіб фіксації прочитаного передує складанню тез і конспекту?

4) У чому полягає мета складання плану?

5) Що таке тези і в чому їх відмінність від плану?

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Знайдіть у домашній або шкільній бібліотеці книгу чи статтю про мову. Випишіть 2–3 цитати про українську мову (її багатство, чистоту, милозвучність) і оформіть їх у вигляді виписок.

УРОК 18. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

1. Прочитайте крилаті вислови. Випишіть лише ті, у яких між підметом і присудком ставиться тире. Поясніть пунктограму «Тире між підметом і присудком».

1. Україна дорога й близька моєму серцю (А. Чехов). 2. У пісні і в труді я частка Батьківщини (В. Сосюра). 3. У дні погоди і негоди ти весь одна незламна рать (М. Рильський). 4. Україна це будови. Це полів стобарвні шати (М. Рильський). 5. Україно! Ти моя молитва (В. Симоненко). 6. Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була (П. Тичина). 7. Мова мамина свята (М. Адаменко). 8. Народ без мови це обмова, народ без мови не народ (П. Перебийніс).

<i>Між підметом і присудком ставиться тире, якщо</i>	
підмет і присудок виражені іменником у називному відмінку	Краса душі, краса любові — Найвища на землі краса (В. Сосюра).
підмет і присудок виражені неозначеною формою дієслова	Вік прожити — не ниву пройти гомінку (А. Малишко).
перед присудком вжито слова то, оце, це, ось, це значить	Червоне — то любов, а чорне — то журба (Д. Павличко).
обидва головні члени виражені числівником	Три на п'ять — п'ятнадцять.
один із головних членів речення виражений інфінітивом, а другий — іменником у називному відмінку	Найвище уміння — почати спочатку життя, розуміння, дорогу, себе (Л. Костенко).
<i>Тире між підметом і присудком НЕ ставиться, якщо</i>	
присудок стоїть перед підметом	Воістину прекрасен світ вночі (Є. Плужник).
перед присудком, що має порівняльне значення, стоять сполучники як, мов, ніби, наче та ін.	Промені як вії сонячних очей (П. Тичина).
іменна частина складеного присудка виражена прикметником, дієприкметником, займенником, порядковим числівником	Море тихе і спокійне.
підмет виражений займенником	Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм (О. Довженко).
присудок виражений іменником чи займенником у непрямих відмінках	Я від коріння. Я із первовіку (Б. Олійник).
підмет виражений словами це, то (тире ставиться залежно від логічного наголосу)	Ця дівчина не просто так Маруся. Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа (Л. Костенко).
перед присудком, вираженим іменником, стоїть частка не	Серце не камінь (Нар. творч.).

УРОК 18. Тире між підметом і присудком

2. Запишіть подані прислів'я, вставляючи пропущені слова (за потреби скористайтесь довідкою). Поставте, де треба, тире між підметом і присудком. Свою відповідь обґрунтуйте.

1. Вовк козі _____. 2. _____ то лікар на всі хвороби. 3. _____ не дощову погоду пересидіти. 4. _____ не лютий, проте питає, чи ти вдягнений і взутий. 5. Сиротою жити _____. 6. _____ як ліхтар без свічки. 7. _____ не дим, але очі виїсть. 8. Скорий поспіх _____. 9. _____ як снігова куля: чим далі котиться, тим більшою стає. 10. Слово матері _____.

Довідка: сльози лити, не товариш, брехня, час, листопад, людям посміх, життя прожити, брехня, голова без розуму, найдорожче.

Окремий різновид присудка — **подвійний присудок**. Він поєднує дієслівний та іменний складені присудки або простий і складений присудки: *Кожна нова книга повинна бути як сповідь (О. Гончар); Він повернувся того вечора з роботи невеселий (Гр. Тютюнник).*

3. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Красота — сестра добра и разума. Для человека воспитанного очень важно не только то, что сделано, но и как. Наши слова, жесты, поступки не безразличны для окружающих.

Уклониться от приветствия или не ответить на него — верх невоспитанности и неуважения. Приветствие — это не просто слово. В поклоне и коротких словах приветства заключено очень большое и важное содержание: «Я тебя вижу, человек! Знай, что я тебя уважаю и хочу, чтобы и ты ко мне хорошо относился. Я желаю тебе всего самого доброго: здоровья, мира, веселья, счастья!» (За Б. Бушелевою).

4. Спишіть. Підкресліть граматичні основи (усі присудки у вправі — подвійні).

1. Наталка прибігла сердита, задихана (О. Гончар). 2. Працює Охрім Захарович у колгоспі ковалем (О. Довженко). 3. Я зайшов сюди безвинний (Ю. Мушкетик). 4. Мирослава стояла біля будинку сумна, задумана (М. Стельмах). 5. Я йшов останнім і думав про діда Платона (О. Довженко).

❑ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Складіть і запишіть вісім речень із подвійним присудком.

УРОК 19. УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЗА КАРТИНОЮ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

1. Дайте відповіді на запитання.

- ✓ Яку роль відіграють описи пам'яток історії та культури в художніх творах? Чи доводилося вам читати твори, у яких описувалися пам'ятки історії?

- ✓ У якому стилі, крім художнього, можна зустріти опис пам'ятки історії та культури?

- ✓ Чи можете пригадати полотна відомих вам художників, на яких зображено пам'ятки історії та культури?

Як працювати над твором-описом пам'ятки історії та культури за картиною

1. Знайдіть відомості про художника, який створив цю картину.
 2. Зверніть увагу на назву картини. Дуже часто вона свідчить про задум художника, про те, заради чого картину написано.
 3. Вдумайтесь у зміст картини.
 4. Спробуйте уявити, що було до моменту, зображеного художником, і що буде після цього.
 5. Подумайте, кого, у чому і як ви переконуватимете своєю розповіддю.
 6. Сформулюйте тему й основну думку розповіді. Дайте заголовок (назва картини і ваш заголовок можуть бути різними).
 7. Продумайте композицію розповіді. Урахуйте, що кульмінації повинен відповідати момент, зображений на картині, адже він основний. Складіть план.
 8. Зверніть увагу на пропорційність частин розповіді. Пам'ятайте, головне в ній — зміст картини.
2. Подивіться уважно на картину й дайте відповіді на запитання.

- ✓ Чи подобається вам картина «Дерев'яна церква в Дрогобичі»

- ✓ Які почуття викликає у вас картина?

- ✓ Що зображено на полотні?

М. Козик. Дерев'яна церква в Дрогобичі

- ✓ На яких деталях художник зосереджує основну увагу?

- ✓ Зі скількох зрубів складається церква?

УРОК 19. Усний твір-опис пам'ятки історії та культури за картиною в публіцистичному стилі

- ✓ Якими є галереї храму? _____
- ✓ Що можна сказати про стіни та бані церкви? _____
- ✓ Чи надає привабливості споруді бічний прируб із куполом? _____
- ✓ Скільки ярусів має споруда? _____
- ✓ Чи зумів художник показати неповторність, красу і велич дрогобицької церкви? _____
- ✓ Якою музикою ви б супроводили опис картини? _____

3. Напишіть складний план твору-опису пам'ятки.

4. За поданим початком складіть усний твір-опис церкви за картиною М. Козика «Дерев'яна церква в Дрогобичі» в публіцистичному стилі. Постарайтеся описати споруду так, щоб людина, яка її не бачила, змогла уявити і подумки побачити те, що бачимо ми. У кінцевій частині передайте ваші враження від побаченого. Скористайтеся матеріалом, поданим нижче та отриманим вами під час виконання попередніх завдань.

Дивне відчуття охоплює мене, коли дивлюся на картину М. Козика «Дерев'яна церква в Дрогобичі». Десь залишається гомінливе сьогоднішнє, віки розступаються, і постає далеке минуле...

5. Доведіть, що стиль тексту твору публіцистичний. Свою думку аргументуйте.

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Затишіть складений твір-опис у зошит.

УРОК 20. Письмовий твір-опис пам'ятки історії та культури на основі особистих спостережень і вражень

УРОК 20. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

1. Дайте відповіді на запитання.

- ✓ Які типи мовлення, як правило, поєднуються в текстах художнього стилю?

- ✓ Чим відрізняється художній опис від публіцистичного? Художній опис від наукового?

- ✓ Які художні засоби й деталі допомагають авторові передати власні враження від зображеного?

- ✓ Чи доводилося вам описувати сучасні будівлі, історичні споруди? Яким стилем мовлення ви скористалися?

ХУДОЖНІЙ СТИЛЬ	
Головна функція	Образне відтворення дійсності та вплив на розум і почуття читача (слухача)
Сфера вживання	Різні види мистецтва, культура й освіта. Тексти художньої літератури.
Основні види (жанри) висловлювань	Оповідання, повість, роман, вірш, поема, драма, казка, байка, притча та ін.
Загальні ознаки	Образність, емоційність, виразність.
Мовні ознаки	Використання художніх засобів (епітетів, порівнянь, метафор, алегорій тощо), синонімів, антонімів; усього лексичного потенціалу мови

2. Скласти в художньому стилі твір-опис пам'ятки історії та культури одного з історичних міст України, який ви відвідали з екскурсією (наприклад, театру, собору або іншої історичної будівлі). Використати поданий початок.

У спілкуванні з гарними містами, як і з людьми, прагнемо збагатитися їхнім внутрішнім змістом, пізнати їх особливість, смаки. Можливо, міста приховують вишуканість своїх смаків у пам'ятках історії та культури.

УРОК 20. Письмовий твір-опис пам'ятки історії та культури на основі особистих спостережень і вражень

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Продовжити роботу, розпочату в класі, із написання твору-опису пам'ятки історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі.

УРОК 21. СКЛАДАННЯ ТА РОЗІГРУВАННЯ ДІАЛОГІВ

Діалог (рос. *диалог*) — це розмова між двома особами. Різновидом його є **полілог** — розмова кількох осіб. Слова кожного учасника діалогу називаються реплікою. Кожна репліка діалогу починається з нового рядка; перед нею ставиться тире, а в лапки пряма мова не береться. Наприклад:

— Здорові були, добрі люди! — каже отаман. — А чого вам треба?

— Та, — каже козак, — батько кошовий присилає сюди оцього чоловіка, щоб його в курінь прийняли.

— У своєму курені я сам собі кошовий і ніхто не має права мені наказувати!

— Ей, батьку, не сердьтесь та прийміть. Де ж бідному козакові дітися, коли не приймете? (М. Слабошпицький).

Репліки, що записуються у продовження рядка, беруться в лапки, а між репліками ставиться тире. Наприклад: «Де всі вікна виходять на південь?» — «На північному полюсі». — «Яке найбільше число можна записати за допомогою двох цифр?» — «Дев'ять у дев'ятому степені» (П. Загребельний).

Прочитайте текст. Доведіть його стильову належність. Відновіть висловлювання, розставляючи потрібні розділові знаки.

Якийсь учений, подорожуючи на пароплаві, запитав моряка

Чи знаєш ти граматику?

Ні відповів моряк.

Тоді ти загубив половину свого життя.

Раптом піднявся вітер, розбурхалося море і пароплав розгойдало.

Матрос запитав ученого

Чи вмієш ти плавати?

Ні відповів він.

Тоді ти згубив усе своє життя (Нар. творч.).

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Складіть і розіграйте діалог між двома однокласниками, які щойно відвідали історичний музей. У репліки введіть висловлення-враження про експонати музею. Діалог запишіть.

УРОК 22. УЗГОДЖЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

1. Прочитайте речення. Знайдіть і підкресліть граматичну основу речень. Поясніть постановку розділових знаків. Вставте пропущені букви.

1. Святиня — це те, що людей об...єднує, збирає до купи (П. Загребельний). 2. Осін...їй смерк, і хрест, й зів...ялі квіти — ось відповідь на всі твої питання (Б. Лепкий). 3. Ти наше диво калинове, кохана материнс...ка мово! (Д. Білоус). 4. Знайти скарб це була мрія вс...го попередн...го жит...я Кульчиц...кого (Ю. Смолич). 5. Тореадори це найсміл...віші герої і ловкач.. Головне тут тренування і спритність (В. Нестайко). 6. Качка, як відомо, птах (Остан Вишня). 7. Поезія це діло совісне, (не)грайся нею безпричинно (А. Малишко).

Узгодження присудка з підметом

Підмет, висловлений іменником і займенником, звичайно узгоджується з присудком в особі, числі, а в минулому часі і в роді. Наприклад: *Я пишу, а ти читаєш (в особі). Діти граються в жмурки (в числі). Зажурилась Україна (в роді) (Нар. пісня).*

Підмет, висловлений збірним іменником у формі однини, узгоджується з присудком у числі. Наприклад: *Студентство прагне до науки. Частина праці виконана. Цілий ряд питань вирішений.*

Якщо підметом є сполучення іменника в називному відмінку з іменником в орудному відмінку, то присудок звичайно має форму множини. Наприклад: *Мати з Орисею поралися в хаті (А. Головка). Молодиця з дівчинкою поверталися до міста (М. Вовчок).*

УВАГА. Якщо присудок стоїть на початку речення, а після нього йде підмет, то присудок приймає форму однини. Наприклад: *Їде Марко з чумаками (Т. Шевченко). Заживе тепер Чіпка з Грицьком душа в душу (П. Мирний).*

Якщо підметом є сполучення іменника в називному відмінку з іменником у родовому відмінку, то присудок приймає форму однини. Наприклад: *Натовп народу стояв перед будинком. Табун овець ішов із поля.*

Якщо підметом є сполучення числівника з іменником в родовому відмінку, то присудок може приймати форму однини і множини. Наприклад: *Там три верби схилилися, мов жураються вони (Л. Глібов). Коло будинку стояла три чоловіки.*

Якщо підметом є сполучення кількісних слів **скільки, декілька, багато, мало** з іменником у родовому відмінку, то присудок приймає форму однини. Але можлива й форма множини, надто при назвах осіб. Наприклад: *Скільки людей прибуло? Багато народу зібралось. Декілька студентів про щось розмовляли.*

2. У наведених реченнях узгодьте присудок із підметом. Вибір форм присудка вмотивуйте.

1. Під віконцем три сестри (пряло, пряли) пізньої пори (О. Пушкін). 2. Трохи людей (одійшло, одійшли) ліворуч і (стало, стали) (Ю. Яновський). 3. Решта (збиралися, збиралося), ставши одразу напружено похмурими, діловито злими (Олесь Гончар). 4. Дуб із дубом (став, стали) рядом, (гомонів, гомоніли) древнім ладом (А. Малишко). 5. Іноді глибоку тишу (порушує, порушують) стукіт дятла чи шерех збитої білкою кедрової шишки (О. Донченко). 6. Наука і труд, знання і школа манливо (кличе, кличуть) до мети (Я. Усенко). 7. І (пливе, плывуть) тоненькими, поплутаними струмочками не то думка, не то мрія (М. Івченко). 8. Не вітер, а буря над землею в замети (клали, клали, клав) білий сніг (Л. Первомайський).

Розділ IV. Головні члени речення

УРОК 23. РЕЧЕННЯ ПОШИРЕНІ Й НЕПОШИРЕНІ. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ (ПОВТОРЕННЯ)

1. Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки. Свою відповідь аргументуйте.

1. Наша ціль людське щасті і воля (*І. Франко*). 2. Поезія це діло совісне (*А. Малишко*). 3. Сім мі-
нус три чотири. 4. Люди браття, а природа мати (*Б. Лепкий*). 5. У своїх добротах і широтах і тлінь,
і попіл — не біда (*А. Малишко*). 6. Книга унікальне явище (*Б. Олійник*). 7. Боротьба за демокра-
тичне суспільство це сенс життя (*І. Франко*). 8. Вірний приятель то найбільший скарб (*Нар. тв.*).

Речення, у яких є лише граматична основа, називаються **непоширеними** (*Ліс шумить*).

Ті речення, у яких є хоча б один другорядний член речення, називаються **поширеними** (*Ніч при-
йшла непомітно*).

Додаток	Означення	Обставина
Означає предмет	Указує на ознаку предмета	Указує на ознаку дії (місце, час, причину, мету, спосіб)
Непрямих відмінків (всіх, крім Н. і Кл.) кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?	який? яка? які? яке? чий? чия? чие? чий? котрий? котра? котре? котрі?	як? де? куди? звідки? коли? чому? (з якої причини?) для чого?
— — — — —	~~~~~	
Застукав дятел по сосні (<i>Д. Павличко</i>).	Густий туман спадає (<i>І. Драч</i>).	Тиха діброва ніжно шепоче (<i>Л. Забашта</i>).
І я писала теж про солов'їв (<i>Л. Забашта</i>).	Солодкий вітер віє із Дніпра (<i>Д. Павличко</i>).	Ще вчора джміль гудів (<i>І. Драч</i>).
Земна краса чарує душу всім (<i>Б. Соя</i>).	Яріє сніг на булаві Богдана (<i>Д. Павличко</i>).	Надворі вечір настає (<i>Олександр Олесь</i>).

2. Спишіть речення, підкресліть у них другорядні члени.

1. Жити чесно, трудитися для людей вчили його і вдома, і в школі (*Д. Бедзик*). 2. Сади були як справжнє диво (*І. Нечуй-Левицький*). 3. По обіді ми подалися пішки до книгарні (*В. Діброва*). 4. Бажання співати не полишало його. 5. Лагідний заспів матері засівав душу любов'ю до людей (*В. Скуратівський*). 6. Радист спробував зв'язатися з крейсером (*О. Гончар*). 7. Пробіжить у свинцевій тучі блискавка (*І. Цюпа*). 8. Я схильний думати, о друже, про зраду принципам своїм (*П. До-рошко*).

УРОК 24. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС

1. Прочитайте речення, виділяючи логічним наголосом слова. Чи змінився їх зміст.

1. Сьогодні зранку почав накрапати холодний дощ. 2. Сьогодні зранку почав накрапати холодний дощ. 3. Сьогодні зранку почав накрапати холодний дощ. 4. Сьогодні зранку почав накрапати холодний дощ.

Розрізняють два типи порядку слів у реченні: **прямий (звичайний)** і **зворотний (інверсія)**. При прямому порядку слів підмет стоїть перед присудком, узгоджене означення — перед означуваним словом, неузгоджене — після нього, додаток — після слова, яке ним керує, а обставини — перед присудком (найчастіше на початку речення): *Над нами справді хтось розвішав диво: кожне прихоплене інесм деревце насочилося сонцем і хвалилося червоними кетягами (М. Стельмах).*

При зворотному (інверсованому) порядку слів підмет стоїть після присудка, узгоджене означення — після означуваного слова, а додаток — перед словом, що ним керує. Інверсія найчастіше використовується в художньому та розмовному стилях. При інверсії найбільша увага зосереджується на тому члені речення, який виноситься на початок чи кінець: *З піснею, з казкою, зі словом, з молитвою, з рідною мовою — гострою бритвою явилась муза моя (Г. Чупринка).*

В усній мові найважливіше слово в реченні можна виділити наголосом. Такий наголос називається логічним.

2. Прочитайте пари речень. Випишіть спочатку речення, у яких прямий порядок слів, а потім речення, у яких порядок слів зворотний.

1. Вітер зі сходу приніс тепло. Зі сходу насувалася сіра важка хмара. 2. Листя з клена багрянцем укрило стежку. З клена вже облетіло листя. 3. Вишня в цвіті була схожа на білу хмарину. У цвіті яблуні дзижчали бджоли. 4. Життя без книги — це хата без вікна. Я не уявляю свого життя без книги.

3. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації та логічного наголосу. Визначте порядок слів (прямий чи зворотний). Змініть порядок слів у реченнях на протилежний. З'ясуйте, чи впливає порядок слів на синтаксичну структуру речення та його вид.

1. Сонце вже показалося і пекло камінь (М. Коцюбинський). 2. Над містом, над заводом, над усім Донбасом пролунали гудки (В. Собко). 3. Вечірнє небо, гори, ліси, бриніли, як грандіозна чутлива мембрана (О. Гончар). 4. Шумів лагідний прибій і обполіскував гальку піщаного берега (М. Трублаїні). 5. А в печері ані золота, ані срібла, ані каміння дорогого (Марко Вовчок). 6. У тем-

УРОК 25. ОЗНАЧЕННЯ

ПЕРЕВІР СЕБЕ

✓ На які питання відповідають другорядні члени речення?

✓ Якими частинами мови можуть бути виражені другорядні члени речення?

Означення — це другорядний член речення, який називає ознаку предмета і відповідає на питання **який? чий? котрий?**: *День трудовий давно погас з турботами своїми (В. Сосюра).*

Означення пов'язане з означуванням іменником — підметом, додатком, іншим членом речення, вираженим іменником. За формою підрядного зв'язку між означенням і означуванням іменником розрізняють узгоджене і неузгоджене означення.

1. Спишіть речення, уставляючи на місці крапок пропущені букви. Визначте в реченнях означення та підкресліть їх. Визначте, якими частинами мови вони виражені.

1. Запізніле бабине літо ткало свої х..мерні візерунки. 2. Його прозоре павутиння чіплялося за посіріле ст..бло пол..ну. 3. Над в..сняним полем буйний віт..р віє. Молодий хазяїн пше..ниченьку сіє. 4. Ой виорю я ниву ш..рокую та посію хмелю в..сокого. 5. Як нароблю пива соло..кого, то зб..ру родину в..ликую. 6. І наймен...ший волос свою тіль кидас.

2. Прочитайте речення. Випишіть із них словосполучення, до складу яких уходять узгоджені означення. Визначте спосіб їх морфологічного вираження.

1. Узори з ружами уклалися за законами рослинного орнаменту, що означало безперервний сонячний рух із вічним оновленням (*Т. Островська*). 2. Останнім часом уже частіше можна побачити людей в українських сорочках (*М. Чорна*). 3. Словник сучасної української мови містить майже десять відсотків іншомовних слів (*І. Вихованець*). 4. Переважна більшість слів іншомовного походження є термінами (*І. Вихованець*). 5. Веселка — це шлях до неба, величезний міст, по якому сходять на землю янголи (*В. Завадська*).

Форми вираження узгодженого означення

(пов'язані з означуваннями словами зв'язком повного узгодження в роді, числі та відмінку)

1. Прикметник	<i>Вінець хліборобської праці — щедри жнива (В. Скуратівський).</i>
2. Дієприкметник	<i>Під ногами хлюпав розталлий сніг.</i>
3. Займенник	<i>Про історію нашої країни можна розповідати, згадуючи такі слова-поняття: козак, чумак, хлібороб, кобзар.</i>

УРОК 25. Означення

4. Числівник	<i>Ще треті півні не співали (Т. Шевченко).</i>
5. Прикметниковий або дієприкметниковий зворот	<i>На столі, застеленому рушником,</i>

3. Прочитайте. Якими частинами мови виражені в тексті підкреслені означення?

Кожне нове покоління українців складало до рідної мови, наче до великої багатой скарбівні, найдорожче й найцінніше зі своїх інтелектуальних і духовних набутків. Тож саме тому мова є найміцнішою сув'яззю, що поєднує мільйони порізаних і таких неподібних між собою людей у єдину духовно-творчу потугу, у цілісну нездоланну силу, у спільноту, ім'я якій — Український Народ (*Із газети*).

**Форми вираження узгодженого означення
(пов'язані з означуваними словами зв'язком керування або прилягання)**

1. Іменник у непрямих відмінках	<i>У Данилка ніс картоплю.</i>
2. Словосполучення	<i>Він побачив людину середнього віку.</i>
3. Неозначена форма дієслова	<i>Настає час розставатися.</i>
4. Прислівник	<i>Дорога ліворуч була розмита.</i>
5. Присвійні займенники <i>його, її, їх</i>	<i>Я слухав його розповідь уважно.</i>

4. Запишіть словосполучення, розподіляючи їх у дві колонки залежно від того, яке в них означення: I — узгоджене, II — неузгоджене.

Інший випадок, п'ятий день, шафа для книг, зелений масив, марна спроба, написаний лист, хлопець в окулярах, статечна поведінка, сніг із дощем, одяг захисного кольору, гілка дерева, щира правда, шапка набакир, сила вітру, тихий звук, червоний олівець, гарний хлопець, наказ вийти.

<i>Узгоджене означення</i>	<i>Неузгоджене означення</i>

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Скласти твір-роздум у художньому стилі на тему «А в серці тільки ти, єдиний мій, коханий рідний краю!», використовуючи узгоджені й неузгоджені означення.

УРОК 26. ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ

1. Допишіть пропущені в другій частині прислів'їв антонімічні означення. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Білі ручки _____ роботи не люблять. 2. Порожня бочка гучить, а _____ мовчить. 3. Передні колеса кінь везе, а _____ самі котяться. 4. Із малої хмари _____ дощ буває. 5. Колос повний до землі гнеться, а _____ догори стирчить. 6. Із рівних дерев хати будують, а _____ у печі палять. 7. Щире слово — теплий промінь, _____ слово — гострий ніж у серце.

Прикладкою називається означення, виражене іменником, яке дає предметові другу назву:

- Вказує на професію, рід занять, національність, вік.
- Виступає власними назвами міст, сіл, річок тощо.
- Відповідає на питання **який?**

Наприклад: *З лісу на прогалину виходить дядько Лев і небіж його Лукаш (Л. Українка).*

Прикладки бувають **непоширені**, тобто виражені одним словом, і **поширені** — виражені кількома словами (*Я передплачую газету «Голос України»*). Якщо прикладка і означуване слово — загальні іменники, не пояснювані іншими словами, то вони пишуться через дефіс (*Деся-не-деся лежали на землі дуби-великани... (О. Кобилянська)*).

Правопис непоширених прикладок

ЧЕРЕЗ ДЕФІС	ОКРЕМО
1. Якщо у ролі прикладки виступає родова назва: звіробій-трава, Ахун-гора, Донець-ріка.	1. Якщо прикладкою виступає видова назва: місто Херсон, ріка Дніпро, трава звіробій.
2. Якщо означуване слово і прикладка є загальними назвами: дівчина-красуня, жінка-легенда, герой-рятівник.	2. Якщо іменник, що має означальне значення і вжитий у ролі прикладки, стоїть перед означуваним словом: красуня дівчина, богатир хлопець.
3. Якщо означуване слово і прикладка можуть мінятися місцями: художник-пейзажист і пейзажист-художник.	
4. Якщо прикладка входить до складу терміна: льон-довгунець, заєць-русак.	

2. Спишіть речення. Підкресліть прикладки. Чим вони виражені?

1. Слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинуть обоє! (*Л. Українка*). 2. Був собі раз Вовчик-братик і Лисичка-сестричка... (*І. Франко*). 3. А де ж твої думи, рожеві квіти, Догледені, смілі, викохані діти?... (*Т. Шевченко*). 4. Оксану, мою зорю, мою добру що день Божий умивали (*Т. Шевченко*). 5. Був собі в одного господаря Кіт Мурко, а в другого — Пес Бурко (*І. Франко*).

УРОК 26. Прикладка як різновид означення

Правопис поширених прикладок

Поширені й непоширені прикладки виділяються комами, якщо:

- 1) стоять після пояснюваного іменника: *Ходить вечір, мрійний мій веселик, по Дніпровій сивій ковилі (А. Малишко); Миколка, Прокопів хлопчик, такий школярник гарненький був (А. Тесленко);*
- 2) стосуються особового займенника (незалежно від місця в реченні): *Заслужений митець, він з радістю передає багатий досвід молоді (Із газети);*
- 3) стоять перед пояснюваним іменником і мають обставинний відтінок: *Вірний син трудової поневоленої України, Шевченко став виразником дум і сподівань народних (О. Гончар);*
- 4) приєднуються за допомогою сполучника як і мають обставинний відтінок причини: *У горах Брянський, як командир, зустрівся з новими труднощами (О. Гончар).*

Інформаційні документи

Примітка. Прикладка зі сполучником як не відокремлюється комами, коли означає «в ролі кого чи чого виступає предмет»: *Про хист Довженка як письменника, як майстра слова говорили на повен голос тільки в роки другої світової війни (М. Рильський).*

3. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені прикладки, поясніть вживання при них коми або тире.

1. Жили собі три брати Кий, Щек і Хорив і мали вони сестру Либідь (І. Цюпа). 2. — Товаришу начдив, вогонь... — прошепотів кулеметник Павло Радецький гарний юнак шістнадцяти років (О. Довженко). 3. Той богатир був, а Володя стрункий і гожий, як весна (В. Сосюра).

4. До поданих означуваних слів дібрати прикладки, які б: а) писалися через дефіс; б) уживалися в лапках або окремо.

Зразок. Художник-декоратор, художник Михайло Врубель; картина-вітраж, картина «Демон». Світлина, довідник, твір, симфонія, вірш, салон, конкурс, фестиваль.

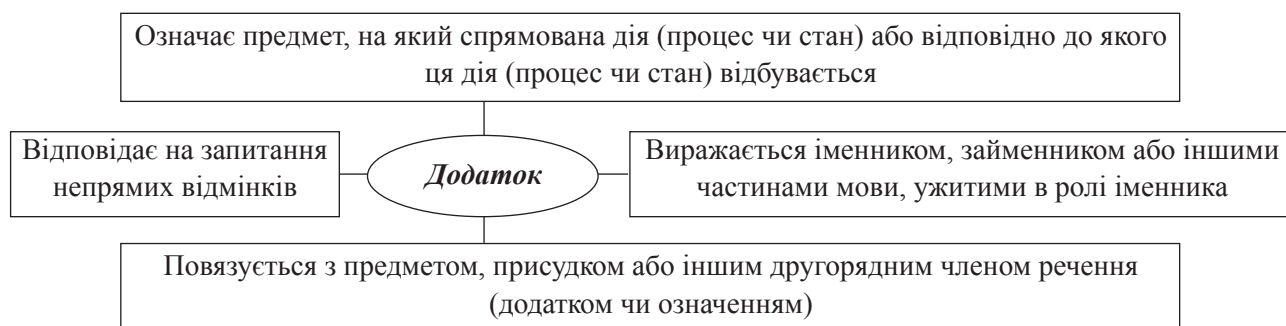
□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Із творів української літератури виберіть вісім речень із прикладками. З'ясуйте, яку стилістичну роль ці прикладки виконують у реченнях.

УРОК 27. ДОДАТОК ЯК ДРУГОРЯДНИЙ ЧЛЕН РЕЧЕННЯ

ПЕРЕВІР СЕБЕ Підкреслити виділені слова як члени речення.

- 1) **Відстань** долає кінь, **перешкоду** поборює воля.
- 2) Мала **лінь** велике **горе** приносить.
- 3) Один язик **мед** принесе, другий **бід**у накличе.
- 4) **Слухняного** можна **словом** навчити, а **неслуха** й **віжками** не навчить.
- 5) Розум **будинки** зводить.
- 6) За одного **вченого** *двох* **невчених** дають.

Додаток — це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія або по відношенню до якого ця дія відбувається, і відповідає на питання непрямих відмінків: **кого? чого? кому? чому? що? ким? чим? на кому? на чому?**

Додаток виражається найчастіше іменником, займенником або іншою частиною мови в значенні іменника.

1. Прочитати мовчки текст. Дібрати до нього заголовок. Визначити межі речень. Розставити пропущені розділові знаки.

Своєму формуванню як людини й науковця Микола Костомаров був зобов'язаний Харківському університетові саме тут на початку XIX століття відбувалося становлення всіх тих галузей знань, які згодом будуть об'єднані під загальною назвою українознавства молодому студентові особливо близькими видалися погляди літераторів-романтиків, які у своїх творах оспівували ліричні почуття, шляхетні вчинки історичних персонажів і героїчне минуле українського народу Костомаров починав свій творчий шлях з поезії, однак після завершення навчання він опинився на службі в драгунському полку втім, його досвід літератора-романтика не минув марно головним об'єктом своїх історичних студій Костомаров уважав життя і побут простого народу, його вплив на вчинки видатних особистостей та історичні події (За О. Сокиркою).

УРОК 27. Додаток як другорядний член речення

2. Знайти додатки. З'ясувати, у яких словосполученнях у ролі залежних слів виступають іменники у формі: а) знахідного відмінка; б) інших непрямих відмінків.

Запалити вогонь, сюжет твору, зображено квіти, архітектура палацу, зберегти риси архітектури, поєднання звуків, символ життя, будівництво парку, елемент пейзажу, зведено будинок, зображення рослинності, динаміка життя, талант художника, ухвалити рішення, причина явища, освітлений саявом, сучасники художника, здобувати освіту, прообраз героїні.

3. Із поданими словами скласти пари словосполучень так, щоб у ролі залежного слова виступали додатки, виражені іменниками у формі різних непрямих відмінків.

Говорити, зберігати, записувати, уявити, вимовляти, усвідомлювати, описати, видати.

4. Одну пару словосполучень увести в самостійно складене речення.

5. Скласти речення так, щоб слова *знання, розум, щастя, добро* виступали в ролі різних членів речення: а) підмета; б) іменної частини складеного присудка; в) додатка.

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Скласти твір на тему «Хто доброго чоловіка минає, той щастя не має».

УРОК 28. ОБСТАВИНА. ВИДИ ОБСТАВИН ЗА ЗНАЧЕННЯМ

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Виразно прочитайте речення, опустивши виділені слова. Поставте питання присудків до виділених слів. На що ці слова вказують? Прочитайте речення повністю. Дайте визначення обставини як другорядного члена речення.

Палаюче сонце висить над степом. Було, незважаючи на таку рань, душно як улітку. За лісом широкі поля поволі й лагідно спускалися вниз. (М. Коцюбинський)

Обставиною називається другорядний член речення, який пояснює слово зі значенням дії чи ознаки, виражає характеристику дії, стану чи ознаки, ступінь їхнього виявлення, умови, за яких відбувається дія.

Вид	Що означає	Питання, на які відповідає	Приклади
Способу дії	Спосіб здійснення дії, вияву ознаки	як? яким способом?	Сидять поруч.
Міри і ступеня	Інтенсивність дії чи ознаки, міру їх вияву	якою мірою? як часто? скільки разів? наскільки?	Постукав тричі.
Місця	Місце дії, напрям руху	де? куди? звідки?	Стомилися в дорозі. Ішов уперед.
Часу	Час дії, її часову межу	коли? із якого часу? доки? відколи? як довго?	Мовчав кілька хвилин. Завжди хвилювався.
Причини	Причину, підставу виникнення дії	чому? із якої причини? через що?	Розсміявся від радості. Сказав згарячу.
Мети	Мету дії	навіщо? із якою метою? для чого?	Зупинилися на відпочинок. Пішли спати.
Умови	Умову, за якої відбувається чи може відбутися дія	за якої умови?	Прийдемо за наявності запрошення.
Допусту	Умову, у супереч якій відбувається дія	незважаючи на що? у супереч чому?	Прийшов попри всі попередження.

- Назвіть фразеологізми, визначте їх синтаксичну роль. Укажіть на вид обставин. Замініть фразеологічні звороти синонімічними словами з довідки.

Дивись, інший і не дурний, а все в нього через пень-колоду виходить (М. Стельмах).

Нехай упаде він безсилий на великій дорозі життя, ... він кричатиме проти байдужих на всіх перехрестях (П. Колесник).

УРОК 28. Обставина. Види обставин за значенням

Ти візьми їх усіх до рук,... так візьми, щоб і не пискнули (Ю. Яновський).

Після третіх півнів Гнат бережно відчинив хатні двері й вийшов (М. Стельмах).

Довідка: повністю, на світанку, недбало, посередньо, легко, скрізь, раптово, відразу ж, надзвичайно сильно.

2. Відновіть прислів'я та приказки, уставивши замість крапок обставини з довідки. Зробіть синтаксичний розбір четвертого речення.

Добре діло твори... Доброму ... добре. Добре ... пам'ятається. Правда і ... не втоне. Кривда людська ... вилазить. ... не вмирають. (Нар. творч.)

Довідка: довго, сміло, в морі, боком, від щастя, скрізь.

❑ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Зі словами **під, верба, вінок, звичай** скласти речення так, щоб вони виступали різними членами речення, у тому числі й обставиною.

УРОК 29. ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Прочитайте текст. Визначте стиль мовлення, укажіть художні засоби, зокрема порівняння. Поясніть роль порівняльних зворотів як засобу художнього вираження.

От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади. Густа, як руно, трава й дрібненька, тонісінька осока доходять до самої води. Подекуди по жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені куці верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, неначе топольки. Між м'якими зеленими берегами в'ється гадюкою Роставиця... А там далі вона повилася між високими вербами та лозами, що обступили її стіною з обох боків.

Порівняльний зворот — це обставина способу дії, яка приєднується до головного слова порівняльними сполучниками **як, немов, ніби, наче, неначе, немовби, немовбито, мов**; через порівняльний зворот образно характеризуються дія чи якісна ознака предмета:

Комами відокремлюються в будь-якій позиції щодо дієслова-присудка:

- 1) Порівняльні звороти зі сполучниками **наچه, неначе, мов, немов, ніби, як ніби, неначебто, ніж, буцім, що** (*А ніч, мов мати, над тобою долоню на чоло кладе (Б.-І. Антонич)*).
- 2) Звороти з **як**, якщо вони не мають інших відтінків, крім порівняння (*Хмара, як ніч, налетіла, і сонце сховалось (П. Гулак-Артемовський)*).
- 3) Звороти, що починаються словами **як і** (*Олена слухала все те, але в розмову не вступала, мучилася одна і, як і раніше, цуралася людей (Гр. Тютюнник)*).
- 4) Сполучення **як правило, як звичайно, як завжди, як зараз, як раніше, як тепер, як навмисне** (*Мати, як завжди, читає йому Нечуя-Левицького (В. Шевчук)*).

Комами не відокремлюються порівняльні звороти, якщо:

- 1) Вони входять до складу присудка (*А дівчинка в неї була як квітка (М. Вовчок)*).
- 2) Вони стали фразеологізмами (*Я почервонів як рак*).
- 3) Перед **як, ніби** стоять прислівники **зовсім, майже**, частка **не**.

1. Розставте розділові знаки. Підкресліть порівняльний зворот.

1. Їх сміх і спів як джерело, з якого п'єш травневі роси (*М. Боровко*). 2. І липень, що в густі покоси вгруз, селу неначе хлопчику малому натяг на очі сонечка картуз (*М. Боровко*). 3. Зимовий вечір, закуривши люльку, розсипав зорі наче іскри (*В. Симоненко*). 4. Вишитий або тканий рушник як місток до наших душ від часів недавніх і далеких... (*М. Чудна*). 5. Через душі мов через вокзали гуркотять состави почуттів.

2. Розставте розділові знаки. Звороти підкресліть як члени речення.

1. Тихесенько стукає в шибку бентежне як сон зітхання.
2. На заході півнеба охопили нерухому заграву, дощ лив як з відра (*О. Гончар*).
3. Веселий дощ посипався мов крізь сито, вмить заснував прозору далечінь (*В. Скомаровський*).
4. Отак і людина б'ється як та риба об лід (*Нар. творч.*).
5. І вже струмочки наче діти побігли смішно по траві (*Є. Гуцало*).

УРОК 29. Порівняльний зворот

7. Капітан Косачів немов прокинувся од сну (Ю. Збанацький).
 8. Моя любов як море, що висохнуть не може... (В. Сосюра).
 9. Тягуче закашлявся грім, і об листя запорощали великі мов боруб'яхи краплі (В. Симоненко).

3. Перебудувати речення так, щоб вони містили порівняльні звороти. Підкреслити в кожному всі члени речення.

Бувають поразки важливіші за перемогу (О. Гончар).

Як те мовчання серце пропікає!

Воно пече сильніше від золи (Л. Воловець).

Своя хата ліпша за чужу палату.

□ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Записати народні прислів'я за поданими початками. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Краще погана дорога, ніж Скрипливе колесо заїде далі, як Краще ходити в латанім, ніж Рівному дереву легше зламатися, ніж Знає більше, ніж... . Бережись підлесливого більше, як... .

РОЗДІЛ V. Синтаксис. Пунктуація.

Просте односкладне речення

УРОК 30. ОЗНАЧЕНО-ОСОВОВІ РЕЧЕННЯ

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Прочитайте, назвіть односкладні речення. Визначте спочатку односкладні поширені речення, а потім — непоширені.

Ось ранок... Ясний та погожий ранок... Зірки кудись зникли — пірнули у синю безодню блакитного неба. Край його горить, палає рожевим вогнем. Підіймається сивий туман. Тихо. Надворі безвітряно. Ніщо не шерехне. Заплющую очі...Ось зразу шугнуло світлом. Сизе полум'я віхтем знялося вгору. Ліниво хлюпоче вода. Вітрець. Дихнув легенький вітрець (П. Мирний).

Односкладними означено-особовими реченнями називаються такі речення, у яких головний член указує на те, що дія виконується або виконуватиметься певним предметом, особою (чи особами), наприклад: *Іду, вдивляюсь в зелені сходи, туман аж синій спадає на води. До землі приліг і слухаю тремтіння негмамовне. Бережіть природу.*

Види односкладних речень	
Із головним членом — присудком	Із головним членом — підметом
▪ Означено-особові ▪ Неозначено-особові ▪ Узагальнено-особові ▪ Безособові	▪ Називні

В означено-особових реченнях на певну дійову особу (я, ти, ми, ви) указує особове закінчення дієслова — головного члена, який **виражений 1-ю або 2-ю особою однини і множини дійсного чи наказового способу**: *читаю, читаєш, читаємо, читаєте; читай, читаймо, читайте.*

Означено-особовими реченнями часто виражаються різні спонукання — накази, прохання, побажання, заклики: *Робіть добро людям!*

Означено-особові речення часто вживаються в розмовному, а також у художньому стилях мовлення.

1. Спишіть, поставте дієслова у формі наказового способу.

1. Як парость виноградної лози, (плекати) мову. Пильно й ненастанно (полоти) бур'ян (2 ос. множ.) (*М. Рильський*).

2. (Любити) Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну... (2 ос. множ.) (*В. Сосюра*).

УРОК 30. Означено-особові речення

3. (Розвиватися) й далі, мово наша рідна, і про нас нащадкам вістку донеси (*О. Підсуха*).

4. (Приймати) ж мої пісні, як дар малий великої і вірної любові! (2 ос. множ.) (*В. Самійленко*).

2. Прочитайте речення. Які з них можна переробити в означено-особові? Запишіть їх.

1. Ви розкажіть про ваші враження від поїздки. 2. Петро вчиться в десятому класі. 3. Ти виконав роботу відмінно. 4. Ти не забудь написати замітку в стінгазету. 5. Я поспішаю додому. 6. Ми виконаємо завдання з честю. 7. Люди радіють літу. 8. Ми довго милувалися чудовим краєвидом. 9. Я хочу миру на землі. 10. Злива поспувала пшеницю. 11. Ми хочемо взяти участь у шкільній олімпіаді.

❑ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Скласти поради щодо здорового способу життя, використовуючи означено-особові речення.

УРОК 31. НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

ПЕРЕВІР СЕБЕ

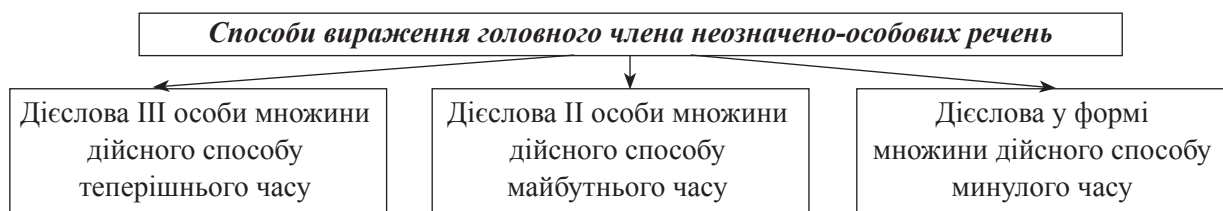
Назвати односкладні речення, у яких головний член виражений дієсловом у формі III особи множини.

Комплімент уживають здебільшого при зустрічі замість традиційного вітання, наприклад: «Які Ви чудові сьогодні!», «Ви чарівні сьогодні, як завжди!» однак компліменти можуть звучати і після слів вітань або під час розмови.

Існують своєрідні правила вживання компліментів. Їх дотримуються з метою уникнення можливих непорозумінь.

По-перше, не кажіть людині того, що їй неприємно або зовсім не властиве. По-друге, комплімент не повинен бути багатозначним. По-третє, уникайте незрозумілих слів, якщо вам заздалегідь не відомо, знає їх ваш співрозмовник чи ні. І насамкінець, комплімент повинен бути щирим.

Будьте винахідливими і вмійте виявити власну думку, позицію, оцінку, кажучи комплімент. Удалим компліментом завжди спонукають до зворотної любов'язності (С. Богдан).

1. Утворити односкладні неозначено-особові речення, трансформувачи подані синтаксичні конструкції. Указати на спосіб вираження головного члена.

Зразок. До хліба українці віддавна ставилися з особливим пошанівком (П. Мовчан). — До хліба в Україні віддавна ставилися з особливим пошанівком.

1. Упродовж віків Несторів літопис був прикладом єднання, патріотизму й поваги до інших народів (Д. Степовик).

2. Розвиток ракетної галузі та космічної техніки й початок космічної ери в історії людства світ пов'язує насамперед з ім'ям академіка Сергія Корольова (В. Горбунів).

3. До етикету належать поведінка, форми звертання й привітання, манери й одяг (А. Коваль).

УРОК 32. УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Підкресліть головні члени. Поясніть, чим вони виражені. З'ясуйте, на яку особу — означену чи неозначену — указує головний член односкладних речень.

1. Лежачого не б'ють.

2. Бездонної діжки не наллеш.

3. Друга пізнають у біді.

4. Згаяного часу і конем не наздоженеш.

5. Вік живи — вік учись.

6. Із вогнем не жартуй.

Узагальнено-особовими називаються такі односкладні речення, у яких суб'єкт дії мислиться узагальнено, тобто присудок означає дію, що може стосуватися будь-кого з людей. У них головний член — присудок указує на дію, що виконується або має виконуватися будь-якою особою або й усіма, тобто узагальненою особою: *Вище себе не скочиш (Нар. тв.)*. Головний член таких речень найчастіше має форму 2-ї особи однини теперішнього і майбутнього часу дійсного та наказового способу.

Основне призначення узагальнено-особових речень — образне вираження узагальнених суджень, тому особливого поширення вони набули в приказках, прислів'ях, загадках, казках. За допомогою узагальнено-особових речень також даються інструкції, рецепти, позначаються закономірності. Узагальнено-особові речення є семантично повними конструкціями. Вони вживаються в розмовному та художньому стилях, надають мовленню афористичного характеру.

1. Змоделювати перші дві строфи вірша В. Сосюри. Довести, що в поезії вжито односкладні узагальнено-особові речення.

(Любити) Україну, як сонце, (любити), як вітер, і трави, і води...

В годину щасливу і в радості мить, (любити) у годину негоди.

(Любити) Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну, красу її, вічно живу і нову, і мову її солов'їну (В. Сосюра).

Навчальне видання
КАРАСЬ Галина Іванівна
СЕВОЛОДСЬКА Валентина Василівна

УКРАЇНСЬКА МОВА
8 клас. I семестр
Навчально-моніторинговий комплект

3530117У Підписано до друку 25.07.2016.
Формат 84×108 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 8,4.

ТОВ Видавництво «Ранок».
Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008.
61071 Харків, вул. Кибальчича, 27, к. 135.
Для листів: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а
E-mail: office@ranok.com.ua
Тел. (057) 701-11-22, 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

З питань реалізації звертатися за тел.:
у Харкові – (057) 727-70-80, 727-70-77;
Києві – (044) 599-14-53, 377-73-23;
Білій Церкві – (04563) 3-38-90;
Вінниці – (0432) 55-61-10, 27-70-08;
Дніпропетровську – (056) 785-01-74, 789-06-24;

Житомирі – (0412) 41-27-95, 44-81-82;
Львові – (032) 244-14-36;
Миколаєві і Одесі – (048) 737-46-54;
Черкасах – (0472) 51-22-51, 36-72-14;
Чернігові – (0462) 62-27-43.
E-mail: commerce@ranok.com.ua

«Книга поштою»: 61051 Харків, вул. Котельниківська, 5
Тел. (057) 727-70-90, (067) 546-53-73.
E-mail: pochta@ranok.com.ua
www.ranok.com.ua

Служба технічної підтримки:
(057) 719-48-65, (098) 037-54-68
(з 10 до 18; вихідні: субота, неділя)
Електронна пошта: interactive@ranok.com.ua

безпечний для здоров'я
та повністю
переробляється

з оптимальною білизною,
рекомендованою
офтальмологами

вибілювався
без застосування
хлору

Разом дбаємо про екологію та здоров'я

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

НАВЧАЛЬНО-МОНІТОРИНГОВІ КОМПЛЕКТИ

УКРАЇНСЬКА МОВА. 8 КЛАС

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. 8 КЛАС

АЛГЕБРА. 8 КЛАС

ГЕОМЕТРІЯ. 8 КЛАС

ГЕОГРАФІЯ. 8 КЛАС

БІОЛОГІЯ. 8 КЛАС

ХІМІЯ. 8 КЛАС

Інтернет-підтримка
interactive.ranok.com.ua

НАВЧАЛЬНИЙ ЗОШИТ

- Стислий теоретичний матеріал за темами
- Завдання для класної роботи
- Завдання для домашньої роботи

ЗАЛІКОВИЙ ЗОШИТ

- Самостійні роботи
- Контрольні роботи

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОДАТОК: МОНІТОРИНГ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

Доступ за допомогою скретч-картки до:

- інструкції користувача
- моніторингу навчальних досягнень

ISBN 978-617-09-2937-2

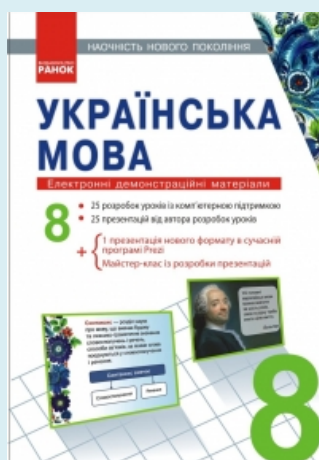
ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА
УСІ КНИГИ ТУТ!

- 🛒 ranok.com.ua
- ✉ e-ranok.com.ua
- ✉ pochta@ranok.com.ua
- ☎ (057) 727-70-90

e-RANOK
Електронні книги

рекомендує:

Наочність нового покоління. Українська мова. 8 клас

Українська мова. 5-11 класи. Навчальні програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2016/2017 н.р.

Майстер-клас нового покоління. Українська мова. 7 - 9 класи

Ми у соціальних мережах:

Придбайте книжку собі
до смаку саме зараз!

e-ranok.com.ua

Нас цікавлять Ваші
враження та побажання!